

Trädgårdsantikvarisk undersökning 2008

Kvarndala gårds trädgård

INVENTERING AV BEVARADE STRUKTURER OCH VÄXTMATERIAL SAMT VÅRD-
OCH SKÖTSELPLAN

Fastigheten Klagstorp 11:70, Västra Klagstorp socken i Malmö stad
Skåne län

Malmö Kulturmiljö
Enheten för Kulturmiljövård
Rapport 2008:021

Anna Andréasson

Trädgårdsantikvarisk undersökning 2008

Kvarndala gårds trädgård

INVENTERING AV BEVARADE STRUKTURER OCH VÄXTMATERIAL SAMT VÅRD- OCH
SKÖTSELPLAN

Fastigheten Klagstorp 11:70, Västra Klagstorp socken i Malmö stad
Skåne län

Malmö Kulturmiljö

Box 406

201 24 Malmö

Tel: 040-34 44 75

Besöksadress: Malmöhusvägen 3

www.malmo.se/kulturmiljo

Trädgårdsantikvarisk undersökning 2008

Kvarndala gårds trädgård – inventering av bevarade strukturer och växtmaterial samt vård- och skötselplan

Fastigheten Klagstorp 11:70, Västra Klagstorps socken i Malmö stad, Skåne län

Enheten för Kulturmiljövård Rapport 2008:21

Författare: Anna Andréasson

Foto: Anna Andréasson där inget annat anges.

Grafisk form: Anders Gutehall

Sättning: Anna Andréasson

Omslagsbild: Överst flygfoto över Kvarndala gård sannolikt taget vid slutet av 30-talet.

Nederst kaffe i bersån ca 1935, möjligen något tidigare. Gerda Mårtensson längst till vänster, hennes make mjölnare Nils Mårtensson är mannen i mitten.

Fotografierna finns i Kvarndala gårds arkiv.

ISSN: 1653-493x

© Malmö Kulturmiljö 2008

Innehåll

Tekniska och administrativa uppgifter	5
Sammanfattning	6
Inledning	8
Syfte och metod	9
Projektet renovering av Kvarndala gårds trädgård	9
Ett vårdprogram för Kvarndala gårds trädgård	10
Kulturhistorisk värdeanalys	10
Renoverings- och bevarandestrategi	11
Historisk bakgrund	14
En sammanfattning av gårdens äldre trädgårdshistoria	14
Trädgårdens historia under 1900-talets första hälft	17
Trädgården under 1930-talet	19
Trädgårdens delar och åtgärdsförslag	20
Gångsystemet	21
A – Gårdsplanen och trädgården kring verandan i norr	22
B – Området norr om den nordliga trädgårdsgången	24
C – Den västliga trädgården	26
D – Den västliga odlingsytan i köksträdgården	36
E – Den östliga odlingsytan i köksträdgården	39
Växterna i Kvarndala gårds trädgård	43
Träd	43
Buskar	45
Klättrande buskar	48
Rosor	48
Perenner	49
Lökväxter	55
Nyttoväxter	59
Referenser	61
Årets rapporter	63

Bilagor

Bilaga 1 Plan över inventeringsområdet och områdesindelning.

Bilaga 2 Plan område A.

Bilaga 3 Plan område B.

Bilaga 4 Plan område C.

Bilaga 5 Plan område D.

Bilaga 6 Plan område E.

Tekniska och administrativa uppgifter

Län Skåne
Kommun Malmö
Ort Västra Klagstorp
Fastighet Klagstorp 11:70
Ägare Kvarndala Kulturhistoriska Förening

Länsstyrelsens beslut Dnr 435-53157-06, 2007-08-16

Arbetena påbörjades 2008-05-06
Slutbesiktning 2008-10-31

Sammanfattning

På uppdrag av Länsstyrelsen i Skåne län och Malmö Förskönings- och Planteringsförening har trädgårdsantikvarie och arkeolog Anna Andréasson under växtsäsongen 2008 dokumenterat växtmaterialet och de arkeologiskt identifierbara fysiska spåren i Kvarndala gårds trädgård, och tagit fram ett förslag till vård- och skötselplan.

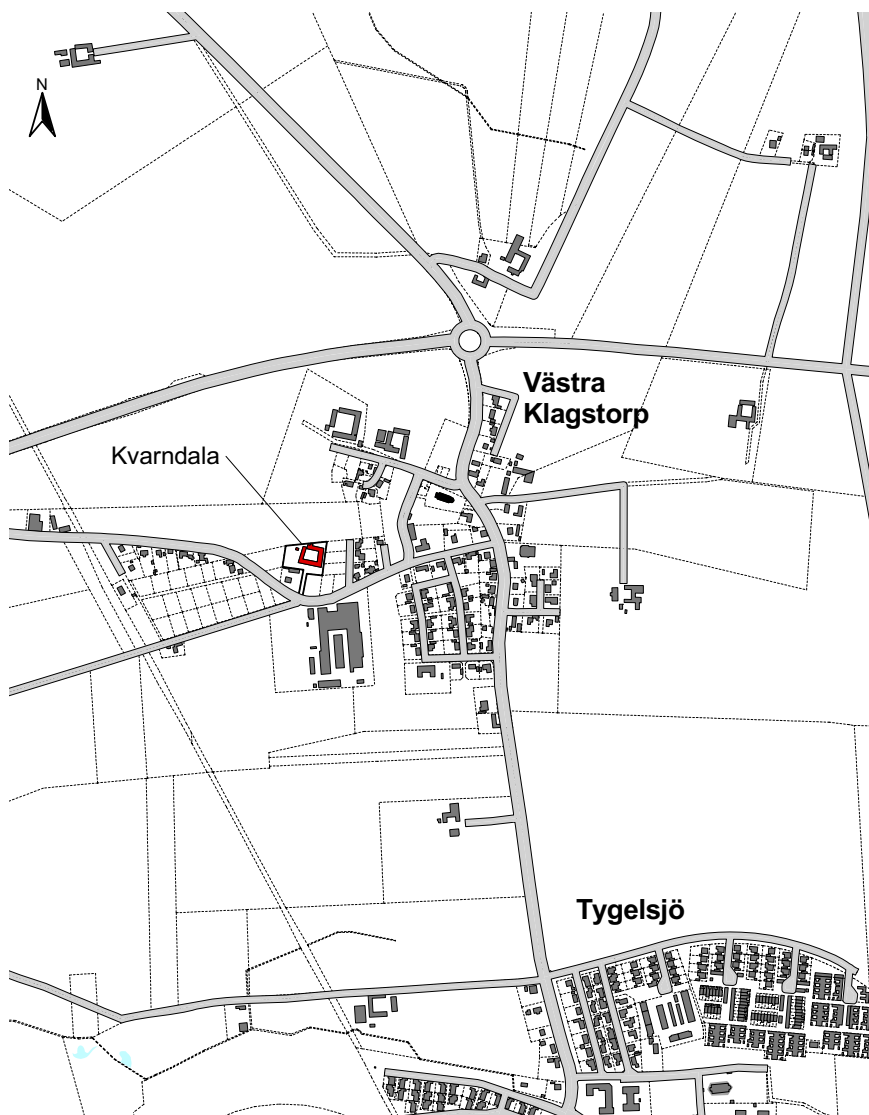
Kvarndala gård testamenterades år 2000 med mark och inventarier till Kvarndala Kulturhistoriska Förening av lantbrukare Gösta Mårtensson. Gården var visserligen i relativt dåligt skick, men i gengäld hade nästan ingenting förändrats sedan 1940-talet. Föreningen har påbörjat ett ambitiöst renoveringsprogram för att återställa gården som den såg ut omkring 1940. I detta arbete betraktas tillvaratagandet och återställandet av utemiljön, med den idag outnyttjade trädgården, som mycket viktigt. Gården med tillhörande trädgård har en stor pedagogisk potential, som exklusiv representant för slättlandskapets agrarbebyggelse från tiden före enskiftesreformerna och det tidiga 1900-talet, inom nuvarande Malmö kommun.

Sedan flera år tillbaka har Malmö Kulturmiljö ett engagemang i gården, tillsammans med flera andra kommunala instanser som Stadsfastigheter och Stadsbyggnadskontoret. En styrgrupp har bildats tillsammans med föreningen, för att arbeta fram riktlinjer och mål för istandsättandet av gården. Hösten 2008 beslutade Malmö stad att även stödja föreningen ekonomiskt, när det gäller renoveringen av den södra stalllängan som idag är fallfärdig.

Föreliggande arbete är en del i ett långsiktigt projekt med syfte att renovera trädgården vid Kvarndala. Projektet planeras i tre steg, där det första steget omfattar dokumentation och forskning samt en fullständig kartläggning av trädgårdens växtmaterial. Steg två omfattar själva renoveringsarbetet och steg tre framtiden, det vill säga säkrandet av att den renoverade trädgården förvaltas på ett bra sätt även på längre sikt. För att möjliggöra steg två och tre har en studiecirkel startats, med syftet att finna och utbilda en intresserad kärngrupp bland föreningens medlemmar, som vill arbeta med renoveringen och lära sig mer om trädgårdshistoria. Tanken är att gruppen med tiden skall bli självgående, och att trädgårdens vård successivt ska kunna överlämnas till dem.

Trots att trädgården idag är relativt igenvuxen är det faktum att den inte förändrats nämnvärt sedan 1940-talet en stor fördel när man nu vill renovera. Dokumentationen har visat att den innehåller ett omfattande bevarat växtmaterial. Sammanlagt noterades åtta trädarter, tio arter av prydnadsbuskar, tre rosarter, tre sorters klättrande buskar, två bärbuskar, två sorters äpple, två typer av vegetativt förökade nyttoväxter, samt totalt 24 perennarter och tio lökväxtarter. Dessutom fanns exempelvis av pion minst sex sorter och av trädgårdstulpan minst 18 sorter.

Projektet har kallats ett renoveringsprojekt, inte ett restaureringsprojekt. Ordvalet poängterar strategin att börja med den befintliga miljön idag, och varsamt renovera den, med 1930-talets trädgård som förebild. Alltför drastiska åtgärder kommer att undvikas, allt arbete som utförs skall dokumenteras och förändringar skall vara reversibla. Huvudprincipen är att vid alla ingrepp ta hänsyn till samtliga tidslager samt att ta vara på det befintliga växtmaterialet.

Figur 1. Kvarndala ligger i Västra Klagstorp, strax söder om Malmö. Utdrag ur Stadsbyggnadskontorets kartdatabas 2006-1, Malmö Stad. Skala 1:10 000.

Figur 2. Kvarndala gårds mark idag. Till vänster syns kvarnen som tillhörde Kvarndala fram till början av 1990-talet.¹

¹ Persson, 2007, s. 9.

Inledning

En inventering av växtmaterialet, och dokumentation av de arkeologiskt identifierbara fysiska spåren i Kvarndala gårds trädgård, har utförts under växtsäsongen 2008 av trädgårdsantikvarie och arkeolog Anna Andréasson, Malmö Kulturmiljö. Föreliggande skrift redovisar dels resultaten av dokumentationsarbetet, dels en plan för den vidare vården- och skötseln av trädgården. Arbetet har utförts på uppdrag av Länsstyrelsen i Skåne län och Malmö Förskönings- och Planteringsförening.

Kvarndala i Västra Klagstorp strax söder om Malmö, är en ovanligt välbevarad fyr-längad gård som legat på samma plats sedan tiden före enskiftet. Vid Kvarndala finns en trädgård som i stort sett varit oförändrad sedan 1940-talet, och som man nu planerar att renovera. På initiativ av Malmö Kulturmiljö har därför Kvarndala Kulturhistoriska Förening satt igång ett projekt för att återställa trädgården som den såg ut under 1930- och 40-talet.

Det historiska forskningsarbetet har visat att trädgården då var en regelbunden anläggning med grusgångar, lindberså, och ett litet rektangulärt gräsparti. Trädgården har främst använts för odling av nyttoväxter, inte bara grönsaker och frukt utan kanske framförallt blommor. Resultatet stämmer väl med att det under tidigt 1900-tal såldes mycket snittblommor från trädgårdar i närområdet på torgen och i blomster-affärerna exempelvis i Malmö.

Kvarndala gården testamenterades med mark och inventarier år 2000 till Kvarndala Kulturhistoriska Förening av lantbrukare Gösta Mårtensson. Den var visserligen i relativt dåligt skick, men i gengäld hade nästan ingenting förändrats sedan 1940-talet. Föreningen har påbörjat ett ambitiöst renoveringsprogram för att återställa gården som den såg ut under 1940-talet.

Gården utgör, tillsammans med intilliggande gårdar och gatehusbebyggelse väster om kyrkan i Västra Klagstorp, en unik bymiljö i Malmö. Byns bebyggelseformer från 16- och 1700-tal är fortfarande tydligt avläsbara, och gårdarna med sin koppling till det öppna jordbrukslandskapet ger en lättförståelig bild av det historiska landskapet. Själva gården är också till sin struktur välbevarad, och bebyggelseutvecklingen från tiden före enskiftet fram till 1950-talet är tydligt avläsbar. Dessutom har byggnadernas volymer till stor del bibehållits från tiden före skiftet, vilket bidrar till en genuin och ålderdomlig känsla.

Malmö Kulturmiljö har sedan flera år tillbaka ett engagemang i gården, tillsammans med andra kommunala instanser som Stadsfastigheter, Stadsbyggnadskontoret och Arbetsbyrån. En styrgrupp har bildats, tillsammans med den historiska föreningen, för att arbeta med riktlinjer och mål för iståndsättandet av gården. I detta arbete betraktas tillvaratagandet och återställandet av utemiljön, med den idag outnyttjade trädgården, som mycket viktig för upplevelsen av gården. Hösten 2008 beslutade Malmö stad att också stödja Kvarndala Kulturhistoriska Förening ekonomiskt, när det gäller renovering av den södra stallängan som idag är på väg att rasa samman. Gården ligger i en del av Malmö kommun där det idag är ont om mötesplatser, och i framtiden skall det i södra längan bland annat finnas en samlingsal som rymmer minst 100 personer.

Syfte och metod

Trots att trädgården idag är relativt igenvuxen är det faktum att den inte förändrats nämnvärt sedan 1940-talet en stor fördel när man nu vill renovera. Dokumentationen under 2008 har visat att den innehåller ett stort bevarat växtmaterial, från perenner och lökväxter till träd och buskar. Växtinventeringen har genomförts i samarbete med Programmet för odlad mångfald (POM) som är en del av Centrum för Biologisk mångfald (CBM). Arbetets planritningar har utförts av Boel Persson, och grundar sig både på det inventeringsarbete hon genomförde 2007, och på de skisser och fördjupade inventeringsarbete som utförts av författaren under 2008. Den tid som funnits tillgänglig för projektet var 26 arbetsdagar. Till detta kom Boel Perssons arbete som tog 21 timmar. Trädgården besöktes och fotodokumenterades vid fem tillfällen under 2008 – den 6 maj, 12 juni, 4 juli, 24 augusti och 17 september.

PROJEKTET RENOVERING AV KVARNDALA GÅRDS TRÄDGÅRD

Föreliggande arbete är en del i ett långsiktigt projekt initierat 2006 på Malmö Kulturmiljö av Carola Lund, byggnadsantikvarie, och Anna Andréasson, trädgårdsantikvarie och arkeolog. Sedan dess har mycket hänt, men projektet har levt vidare. Renoveringsprojektet planerades redan från början i tre steg. Det första steget skulle omfatta dokumentation och forskning, samt en fullständig kartläggning av trädgårdens växtmaterial och framtagandet av detaljerade planritningar. Steg två skulle omfatta själva renoveringsarbetet, och steg tre framtiden, det vill säga säkrandet av att den renoverade trädgården kommer att vårdas och förvaltas på ett bra sätt också på lång sikt.

Tanken bakom denna strävan efter långsiktighet var, att även om dokumentations- och forskningsarbetet har ett bestående värde och bevaras i skrift, så är det knappast meningsfullt att genomföra ett tids- och resurskrävande renoveringsarbete om man inte också har en strategi för framtiden. Den renoverade trädgården får inte bara stå och växa igen på nytt. Om det första forskningssteget blev det enda bestående värdet skulle det räcka att genomföra detta.

Steg 1 – forskning och framtagande av underlag för renoveringsarbetet

Under 2007 skrev Boel Persson, Sveriges Lantbruksuniversitet, Alnarp, en uppsats på kandidatnivå om Kvarndala och dess trädgård. Uppsatsen är en detaljerad skildring av gårdens historia, från forntid till nutid, ur ett trädgårdshistoriskt perspektiv. Arbetet har följts av den dokumentation av växtmaterialet och de arkeologiskt dokumenterbara spåren i trädgården under växtsäsongen 2008 som redovisas i föreliggande arbete.

Steg 2 och 3 – renovering, samt framtida vård och skötsel

Kvarndala gård ägs och sköts av en ideell förening, och både renovering och framtida vård av trädgården måste fungera inom dessa ramar. Hösten 2008 startades därför en studiecirkel på Kvarndala med syftet att finna och utbilda en speciellt intresserad kärngrupp bland föreningens medlemmar, som vill arbeta med renoveringen och lära sig mer om trädgårdshistoria. Tanken är att gruppen med tiden skall bli självgående, och att trädgården successivt skall överlämnas i deras vård. Studiecirkeln har idag 20 medlemmar och finansieras genom deltagaravgifter. Cirkeln leds av trädgårdsantikvarie Anna Andréasson och som studiematerial används *Bevara och sköta en gammal trädgård* (Christina Ilminge, 2002), *Marthas lilla gröna – inspiration till eget grävande i nyttoträdgårdens historia* (Lena Nygårds, 2008), *Trädgårdshistoria för inventerare* (Anna Andréasson, 2007) samt naturligtvis Boel Perssons uppsats och annat insamlat material kring trädgården och dess historia.

Under den första terminen har gruppen arbetat med två huvudteman, dels Kvarndala gårds trädgård, dels hur man själv kan dokumentera sin egen trädgård och hur man arbetar med lokal insamling av äldre växtmaterial.

Ett vårdprogram för Kvarndala gårds trädgård

Ett vårdprogram för park och trädgård bör innehålla vissa specifika delar. Förutom historisk dokumentation och nulägesbeskrivning skall även finnas en kulturhistorisk analys (värdering) och en översiktlig bevarandestrategi (målsättningsdiskussion). Föreliggande arbete är avsett att fungera i kombination med *Kvarndala gård – ur ett trädgårdshistoriskt perspektiv* av Boel Persson (2007). Därför presenteras endast sammanfattningar när det gäller historisk dokumentation, kulturhistorisk analys och bevarandebeskrivning. För en mer ingående analys av dessa frågor hänvisas till Boel Perssons arbete, som framtagits i diskussion med specialister inom det trädgårdshistoriska området, såväl som med Malmö Kulturmiljös personal.

I föreliggande arbete används det största utrymmet till frågor som inte diskuterats tidigare, framförallt en detaljerad genomgång av trädgårdens delar och bevarade fysiska lämningar, samt det bevarade växtmaterialet. Här redovisas även nuläge, hur arbetet med trädgården är tänkt att fortskrida, och praktiska lösningar för hur man kan arbeta med en kulturhistoriskt värdefull trädgård som ägs och sköts av en ideell förening. Vårdprogram bör också revideras regelbundet, gärna vart femte år. Detta innebär alltså att en revidering för Kvarndalas del bör göras senast 2014.

KULTURHISTORISK VÄRDEANALYS

Dokumentationsvärde och pedagogiskt värde

Kvarndala gårds trädgård har under lång tid legat på samma plats. Den fick sin form under 1930-talet och har därefter inte omlagts. I första hand är den en nyttoträdgård som speglar lokal odling och lokala förhållanden, inte minst genom odlingen av köksväxter och snittblommor för försäljning. Efter andra världskriget har trädgården successivt förenklats och självhushållningen tappat sin betydelse. Det faktum att trädgården haft samma funktion under lång tid och att grundstrukturen är välbevarad är av stort värde. På Kvarndala kan man på ett pedagogiskt sätt åskådliggöra trädgårdsodlingens utförande och betydelse under 1900-talets första hälft ur ett lokalt perspektiv. Ett stort autenticitetsvärde ligger i den bevarade strukturen.

Estetiskt värde och rekreationsvärde

Trädgårdens estetiska värde ligger idag främst i växterna, men genom varsam renovering kan även dess arkitektoniska helhet åter bli tydlig och återfå sitt skönhetsvärde. Ett rekreationsvärde finns för föreningens medlemmar, men också detta kan stiga avsevärt med en varsam renovering. Trädgården skulle kunna locka fler besökare till gården och användas som ett pedagogiskt verktyg, intressant för betydligt fler än föreningens medlemmar.

Hortikulturellt och biologiskt värde

Hortikulturellt och biologiskt har trädgårdens växter ett värde, inte minst som representanter för det tidiga 1900-talets lokala sortiment. Ur en mer biologisk synvinkel är eken speciellt värdefull som artrik miljö, särskilt som den står idag, med skydd mot norr och väst och full solbestrålning från syd. Också de övriga träden och buskarna i läplanteringen fyller en viktig funktion som skydd och miljö för fåglar och andra djur. Planteringar som denna är av extra stor betydelse i det trädfattiga sydvästska slättlandskapet.

Ekonomiskt värde

Trädgårdens ekonomiska värde, som pedagogisk del av hembygdsgården och som en plats för rekreation, skulle öka markant med en renovering. Den kan hjälpa till att dra publik till hembygdsgården och bidra till dess ekonomi exempelvis genom växtförsäljning och som plats för utökad caféverksamhet och andra aktiviteter. Om man förverkligar tanken att göra ett café i gårdens sydöstra hörn, och väljer att använda trädgården för servering, måste detta dock diskuteras och behandlas speciellt, så att man säkerställer att serveringen utformas och möbleras på ett sätt som inte stör trädgårdens andra värden, inte minst dess värden som pedagogiskt verktyg och kulturhistoriskt dokument.

RENOVERINGS- OCH BEVARANDESTRATEGI

Renovering – inte rekonstruktion

Projektet kallas ett renoveringsprojekt, inte ett restaureringsprojekt. Ordvalet poängterar strategin att börja med den befintliga miljön idag, och varsamt renoverar den, med 1930-talets trädgård som förebild. Alltför drastiska åtgärder vill man undvika. Allt arbete som utförs skall dokumenteras, och förändringar skall vara reversibla. Exempelvis betraktas det som uteslutet att såga ner den hundraåriga eken bara för att återskapa ett blomsterkvarter med ljuskrävande växter därunder. Däremot skulle man om behovet uppstår kunna undersöka möjligheterna att försiktigt beskära trädet, utan att det förlorar sin karaktär, med hjälp från en arborist som är speciellt kunnig på gamla träd. Att göra en fullständig rekonstruktion av en kort och specifik tidsperiod i trädgården skulle ha varit problematiskt ur många vinklar:

”När det gäller trädgårdar är det alltid problematiskt att försöka göra en rekonstruktion av en kort tidsperiod eftersom trädgårdar är resultat av många generationers och tidsepokers arbete och stilideal. De är i ständig förvandling tack vare det dynamiska levande material som de består av.”²

Tack vare inventeringen 2008 vet vi nu vilka växter som finns i trädgården, liksom var de står i förhållande till de fysiska spåren av trädgårdens utformning. Det finns alltså nu en god kunskap om nuläget, och genom den historiska dokumentationen en relativt god kunskap om hur nuläget blivit till, och hur trädgården såg ut under 1930- och 40-tal. Huvudprincipen är att vid alla ingrepp ta hänsyn till samtliga tidslager, samt att ta vara på allt växtmaterial, och i möjligaste mån bevara det på samma plats där det har stått tidigare. Växter som kanadensiskt gullris som spritt sig över en stor yta, skall så långt det är möjligt motas tillbaka till sin planteringsplats.

Det är viktigt att ha i minnet att trädgårdens växtmaterial är resultatet av en dynamisk process och många tidsepokers tillägg och småförändringar. Att ”frysa” en trädgård till ett enda årtionde är näst intill omöjligt. Däremot kan det finnas goda skäl, till exempel ur pedagogisk och estetisk synvinkel, att lyfta fram vissa karakteristiska drag. Samtidigt måste man ta hänsyn till att det finns tid både före och efter den period man väljer att lyfta fram:

”Växterna har alla ett värde och de kommer att fortsätta växa utan att ta hänsyn till om vi vill få tiden att stå still. Det är det som är charmen, och det är kanske däri trädgårdens största värde ligger. Det går ändå att ge exempel på växter som bidrar extra mycket till gårdens karaktär och som absolut inte får tas bort eller bytas ut. I stort sett är det samma växter som under rubriken Upplevelsevärden tas upp som estetiskt värdefulla; kastanjen på gårdsplanen, buxbomen, den stora eken, vår- och sommarblommande buskar samt lökar och knölar.”³

Använd befintligt växtmaterial

I själva trädgården bör i princip inget växtmaterial tillföras. Möjligen kan frågan tas upp igen när trädgården är helt renoverad. Samtidigt finns en stor pedagogisk och kulturhistorisk potential i att använda Kvarndala som centrum för att leta efter äldre, lokalt odlat växtmaterial och försöka bevara det. Men Kvarndala gård har tillgång till en hel del mark utanför själva trädgården, och det finns därför ingen anledning att använda den renoverade trädgården för bevarande och odling av lokalt insamlat växtmaterial.

Dokumentera växtmaterialet

I detta sammanhang måste också betonas vikten av att man, tillsammans med allt växtmaterial som tillvaratas, också måste samla in noggrann dokumentation om var växten odlats, hur, under vilken tidsperiod, och av vem. Det är mycket möjligt att man kommer att finna växter med värdefulla egenskaper, som med fördel skulle kun-

² Persson, 2007, s. 70.

³ Persson, 2007, s. 69.

na förökas och spridas till fler. Detta skulle i sin tur kunna innebära ett tillskott i kassan och fler besökare till gården, men man skulle också göra en viktig insats för förståelsen av värdet trädgårdsodling och växter med historia, liksom för bygdens miljö.

Plantskola

I det första skedet kan insamlat växtmaterial placeras i den lilla ”plantskola” som håller på att ställas i ordning av trädgårdsstudiecirkeln på gårdens marker i nordöst. Plantskolan kommer annars framförallt att användas för uppförökning av befintligt växtmaterial från trädgården. Exempelvis behövs fler buxbom och hagtornsplantor för att restaurera befintliga häckar. Sådana plantor skall inte köpas in, utan dras upp från befintligt växtmaterial. För att bli långsiktigt måste renoveringsarbetet få ta sin tid.

Möjligen skulle även odlingsytorna i den gamla köksträdgården kunna användas för plantskoleodling, men den pedagogiska potentialen hos trädgården skulle öka betydligt om man istället valde att odla tidstypiska köksväxter. Fram tills något sådant blir möjligt kan ytan ligga som gräsmatta, om lökväxträderna som inramar odlingsytorna tas fram och vårdas särskilt.

Träd och buskar

Träden bör bevaras i så stor utsträckning som möjligt, liksom buskarna, även om de sistnämnda behöver beskäras, och i vissa fall motas tillbaka till ursprunglig växtplats. Ett undantag är de sjuka almarna som bör tas bort så snart som möjligt. Det är inte nödvändigt att ersätta dem med nya träd. Det vindskydd som ges av övriga träd och buskar samt den höga muren i söder är tillräckligt. Dessutom är det förbättrade ljuset i köksträdgårdsdelen, som blir resultatet av att almarna försvinner, en fördel.

Gångsystemet

Gångsystemet bör renoveras varsamt. De två synliga gångarna i norr och söder är inte svåra att ta fram och börja sköta igen på traditionellt sätt genom skyffling. Kanterna av rundade stenar, som finns bland annat söder om gräsmattan och vid den nordliga gången, bör tas fram. Stenarna som idag ligger i två rösen i trädgården, men som tidigare låg i rad intill husgrunden, bör flyttas tillbaka. Att anlägga en rabatt intill grunden är omöjligt eftersom det skulle vara skadligt för huset, men det hindrar ju inte att stenraden kan läggas tillbaka intill husgrunden. Att finna de tvärgående gångarna, som löpt i nord-sydlig riktning är svårare. Här bör man börja med en varsam rensning, och söka efter spår efter gångarna och rabatternas konturer.

Förbättra villkoren för växterna

Som extra viktigt betraktas att förbättra villkoren för växterna så att dessa kan återfå hälsa och vigör. Ett viktigt första steg är att jordförbättra och få bort ogräset från trädgården, framförallt maskrosor och kirsål. Detta bör i största möjliga utsträckning göras för hand även om det tar tid. Att tillbringa tid i trädgården är i sig en fördel, eftersom man då gör iakttagelser och reflektioner, som är värdefulla för det vidare renoveringsarbetets fortskridande. Även självsådda plantor av träd som lönn och alm måste rensas bort. Eventuellt kan några träd sparas i plantskolan om ersättningsträd skulle behövas längre fram.

Klippta häckar

På sikt bör klippta häckar, som den yttre hagtornshäcken mot väst, återställas, liksom buxbomshäckarna som förr kantade blomsterkvarter och gångar. Buxbomshäckarna bör i regel hållas låga, men eventuellt med undantag av den idag bevarade buxbomshäcken som blivit relativt hög. Den är estetiskt tilltalande och det kan finnas ett pedagogiskt värde i att behålla den är, inte minst eftersom den förstärker upplevelsen av tid och ålder i trädgården.

Nästa steg

Under 2009 kommer arbetet med att renovera trädgården vid Kvarndala att påbörjas. Kvarndala Kulturhistoriska Förening har sökt och beviljats medel för att fortsätta renoveringsarbetet under 2009. Själva arbetet kommer att utföras inom studiecirkeln

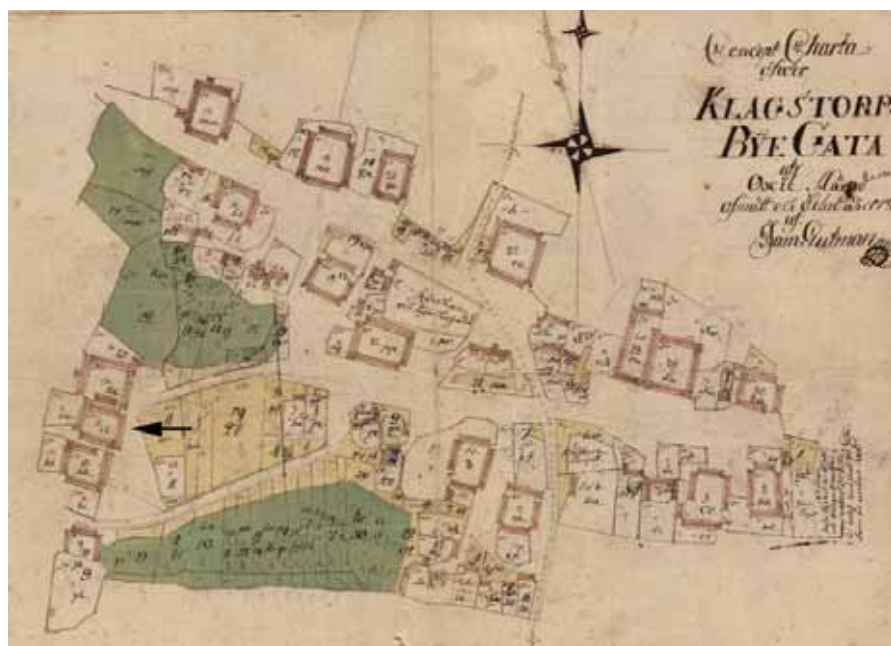
ramar. För specifika arbeten där kompetensen inte finns inom cirkeln skall expert-hjälpen anlitats. Åtgärder område för område redovisas under respektive del nedan.

Att göra en detaljerad skötselplan månad för månad, där alla åtgärder från gräsklippning till beskärning av träd, buskar och häckar tas upp, är svårt att göra innan trädgården hunnit renoveras. En detaljerad plan bör dock upprättas inom det kommande året, gärna i samarbete med studiecirkeln så att planen får god förankring i gruppen.

Historisk bakgrund

EN SAMMANFATTNING AV GÅRDENS ÄLDRE TRÄDGÅRDSHISTORIA

Kvarndala, eller gård nr.11 i Västra Klagstorps by, ligger inom den medeltida bytomten. Gårdens ägarlängd är känd sedan 1699. Gård 11 var en av fem gårdar som inte flyttades i samband med enskifte 1804. Den ligger alltså kvar på samma plats som den sannolikt gjort sedan medeltiden.

Figur 3. Storskifteskarta, Västra Klagstorps by 1788.⁴ Kvarndala markerat med svart pil.

Den äldsta bevarade kartan där gården finns med är storskifteskartan från 1788 (Figur 3). Kvarndala låg då inklämd mellan gård 10 och 12, och hade samma fyrålgade form som idag. I beskrivningen nämns att gården hade en "hage vester om Gården" och en "dito på Gatan". Den västliga hagen ligger på samma plats som trädgården idag. Noteringarna väcker ur trädgårdshistorisk vinkel viss nyfikenhet. Enligt Linnés reseberättelser fanns under 1700-talet vid de flesta gårdar på Söderslätt en trädgård, med vilket han sannolikt menar en inhägnad plats för odling av träd, framförallt fruktträd. Ordet hage, från fornsvenskan "haghi", betyder inhägnad plats, och har samma språkliga ursprung som danskans ord för trädgård, "have". Det är möjligt att hagarna som nämns vid gården kan ha varit avsedda för speciella djurs bete, men det kan också mycket väl röra sig om inhägnad specialodling.⁵

Enskiftet genomfördes 1804 i Västra Klagstors socken (Figur 4). I förrättningsprotokollet står om Nr 11, som utgör ½ krono rusthållshemman:

"tomten medelmåttig, åbyggnaden dålig, har twenne med --gärde intagna hagar, hvaruti finns 20 st. fruktträd af äpplen och päron med en dehl pihlar."⁶

Vid Boel Perssons studie noterades att typen av gärde är svårt att utläsa i protokollet (se citat ovan), men det ser ut att stå stengärde. Detta var en ovanlig form av gärde i Oxie härad, som allmänt var stenfattigt, men att man om man hade sten använde den till inhägning av kalvhagar och trädgårdar. Man kan även notera att det än idag finns en låg gråstensmur på två sidor av trädgården.

⁴ Lantmäteriet i Malmö, 12-VÄL-4.

⁵ Persson, 2007, s. 28f.

⁶ Lantmäteriet i Malmö, 12-VÄL-6, s. 60.

Figur 4. Enskifteskarta, Västra Klagstorps by, 1804.⁷

På 1850-talet skrev lantmätare Georg Gustafsson om trädgårdsskötseln i Tygelsjö och Västra Klagstorp socknar att det vid varje hemman nu fanns en större eller mindre trädgård med mer eller mindre goda fruktträd och bärbuskar. Vid varje liten lägenhet odlades grönsaker, bär och växter för kökets behov, skrev han vidare, och noterade också att:

”Äfven hos en och annan bonde äro anläggningar i nyare stil gjorda, med gräsplaner, sandgångar, buskar och blomstervexter...”⁸

Gustafsson nämner speciellt prästgården i Tygelsjö, som hade stor välskött trädgård med flera exotiska växter, och att en hemmansåbo i Klagstorp nyligen, alltså strax före 1855, anlagt en vacker trädgård i ”engelsk stil” med ”åtskilliga utländska träd och blomsterbuskar”. Vilken gård det rör sig om är oklart, eftersom ytterligare trädgårdar i engelsk och/eller tysk stil anlades längre fram och det är svårt att i nuläget avgöra vilken som var äldst.

Figur 5. Lanmätares karta över Tygelsjö och Västra Klagstorps socknar 1854.⁹ För större format se Persson 2007, bilaga 4.

⁷ Lantmäteriet i Malmö, 12-VÄL-6.

⁸ Lantmäteriet i Malmö, Västra Klagstorps socken, Akt 23, 1854-1855.

Det är intressant att notera att det på den plats där båda kartorna från 1788 och 1804 visar en inhägnad strax väster om boningshuset, finns på häradskartan 1912 en trädgård. Samma karta visar också en kort allé längs infartsvägen från Gamla Borrebackevägen i söder (Figur 6). En jämförelse mellan häradskartan från 1912 och moderna flygfotografier från 1998 och 2001 visar att den övergripande strukturen knappast förändrats under 1900-talets gång (Figur 7). Allén som skall ha bestått av almar planterades sannolikt under 1800-talets andra hälft. Den stod kvar till 1946 då man sågade ner den och sålde virket till Eks snickerifabrik i Klagshamn.¹⁰ Träden stod i par med ca 15 m mellan varje par, och under träden räfsade man så att det såg prydligt ut. Alm var ett vanligt alléträd vid bondgårdar i sydvästra Skåne.¹¹

Figur 6. Utsnitt ur häradskartan från 1912. Kvarndala markerat med en svart pil.

Figur 7. Flygfoto från 1998 (Malmö Stadsatlas).

⁹ Lantmäteriet i Malmö, 12-VÄL-32.

¹⁰ Persson, 2007, s. 52.

¹¹ Persson, 2007, s. 43.

TRÄDGÅRDENS HISTORIA UNDER 1900-TALETS FÖRSTA HÄLFT

Det bevarade fotografiska materialet från trädgården är litet, men enstaka bilder finns som kan säga en del om hur trädgården sett ut. Att familjen Mårtensson, som flyttade in 1924, gjorde någon slags omläggning bekräftas av bevarade familjefotografier. Jämför man bilder som sannolikt tagits under det första året på gården med bilder tagna några år senare kan man bland annat se att åtminstone en gång med säkerhet flyttats under 1930-talet. Den bevarade struktur som idag är under restaurering tillkom alltså med största sannolikhet på 1930-talet.

Under 1900-talets första årtionde startades kvarnverksamheten och gården började kallas Kvarndala.¹² År 1924 flyttade Nils och Gerda Mårtensson in med fyra söner. Gården var i familjen Mårtenssons ägo till år 2000 då sonen Gösta testamenterade den till Kvarndala Kulturhistoriska Förening.¹³ Nils Mårtensson gick bort hastigt 1940. Sonen Kurt tog över huvudansvaret för kvarnen och Gösta för lantbruket. Gerda levde till 1975. Efter 1940 gjordes troligen inga större förändringar i trädgården, men den har successivt förenklats. Buxbomshäckarna togs inte bort vid något speciellt tillfälle, utan har försvunnit efter hand.¹⁴

Figur 8. Ett flygfoto från slutet av 1930-talet, taget från väster, som visar byn Västra Klagstorp med stationen i förgrunden, kvarnen i mitten, och Kvarndala gård strax bakom.¹⁵ Riktigt stora är almarna i allén och träden längs trädgårdens norra sida.

Figur 9. En bild från kvarnen, troligen från sent 30-tal.¹⁶ Trädgårdens former är raka och vinkelräta. Från kyrkstigen till huset löper en rak gång. Till höger syns Orvar Berggrens snickerifabrik och framför fabriken två små hus för bin.

¹² Persson, 2007, s. 44.

¹³ Persson, 2007, s. 52.

¹⁴ Persson, 2007, s. 53, 63.

¹⁵ Persson, 2007, s. 43.

Blomsterodling för försäljning

Nils Mårtensson var mjölnare och det var genom kvarnen man fick sin huvudinkomst. Extra inkomster till hushållet skall man dock också ha fått genom försäljning av ägg och odling av snittblommor som såldes i Malmö. Både blommor och ägg var sannolikt hustrun Gerdas ansvarsområden. Bror Olsson, som tillbringat en hel del tid under sin barndom på gården, har bland annat berättat att det fanns mycket vårblommor i trädgården, bland annat pärlhyacint, påsklilja och kejsarkrona. Kejsarkronorna sålde man gärna, har han kommenterat, eftersom de inte luktade speciellt gott. Han har också berättat att familjen hade ett ganska litet köksland, och att man även här odlade blommor. Blomsterförsäljningen skall i stort sett ha upphört efter andra världskriget.¹⁷ Att man verkar ha odlat mer blommor än köksväxter vid Kvarndala under perioden är intressant. Att odla snittblommor, lika väl som frukt och grönt, för försäljning på torg eller till blomsteraffärer var vanligt i området kring staden under 1900-talets första hälft.

Köksodling

Trots att köksträdgården var ganska liten visar flaskor och konserver man funnit i källaren att man tagit till vara frukt, bär och grönsaker. I källaren fanns bland annat konserverade ärtor, röda och gröna krusbär, rabarber på flaskor samt vinbärssaft. Det kan vara intressant att notera att man i boken *Svenska allmogehem* 1909 bland annat skrev att krusbär och rabarber med fördel kan förvaras inlagda på flaska. Krusbären skulle plockas halv vuxna, rensas och stoppas ner i torra, rena buteljer, som korkades och sattes ner i vattenbad där de försiktigt kokades tills bären blev ljusa. Rabarber kunde skäras i stycken och stoppas i buteljer som fylldes med friskt vatten och korkades. Dessa flaskor skulle inte kokas.¹⁸

Hyresgästernas odlingar

Under familjen Mårtenssons tid hyrdes flera lägenheter ut på gården. Från tidigt 1930-tal till slutet av 40-talet bodde Nils och Edit Hansson med två barn i den lilla lägenheten väster om porten. Nils arbetade som byggnadsarbetare i Malmö och Edit arbetade hos lokala jordbrukare och vid traktens trädgårdsmästerier när det behövdes extra hjälp. Familjen hade en liten köksträdgård intill lägenheten, i den östra delen av köksträdgården, där de odlade potatis och grönsaker till husbehov. Efter familjen beboddes lägenheten av äldre personer som sannolikt inte ägnade sig mycket åt odling.¹⁹ I den norra längen bodde från slutet av 1930-talet till 1945 paret Anders och Selma Hansson. Här fanns ingen egentlig trädgård, men man kunde odla lite blommor och potatis vid husknuten och kring verandan. I boningshusets sydvästra hörn fanns ytterligare en liten lägenhet där barn i familjen Mårtensson har bott.²⁰

¹⁶ Persson, 2007, s. 51.

¹⁷ Persson, 2007, s. 52f.

¹⁸ Persson, 2007, s. 54.

¹⁹ Persson, 2007, s. 55.

²⁰ Ibid.

TRÄDGÅRDEN UNDER 1930-TALET

En jämförelse mellan fotografier från när familjen Mårtensson just flyttat in och när de bott på gården några år visar att åtminstone en viss omläggning av trädgården skett. Ett foto som sannolikt är från 1927 (Figur 10) visar en gång som ser ut att gå längre norrut än den gör idag. På ett foto från 1940 (Figur 11) går gången, liksom idag, fram till dubbeldörren, vilket den inte ser ut att göra på fotot från 20-talet.

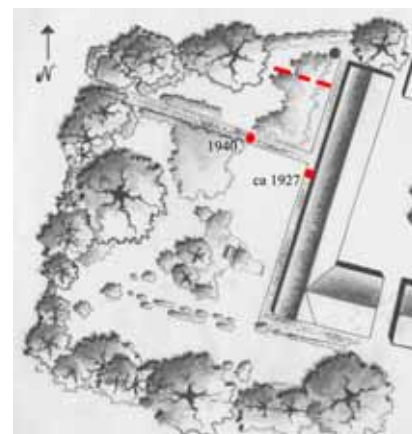
Figur 10. Ett foto som sannolikt tagits något år efter att familjen Mårtensson flyttat till Kvarndala, möjligen 1927. Gerda och Nils står till vänster, äldste sonen Gösta till höger.²¹

Figur 11. En bild från Nils Mårtenssons begravning 1940.²² Sällskapet står framför ett klippt buskage, på grusgången som leder fram till boningslängans dubbeldörr.

Sällskapet på bilden från 1940 (Figur 11) står på en grusgång som ser ut att vara delvis kantad med stenar på norrsidan och en rabatt med rosor på sydsidan. Till vänster på bilden 1940 syns en bred grusgång, eller möjligen en större grusad yta, mellan sällskapet och fotografen. Bakom sällskapet syns till vänster klippta buskar och till höger en plantering med fler låga, klippta buskar som också kan vara rosor.

Redan på bilden från 1927 fanns en gräsmatta framför huset, planterad med låga buskar som ser ut att vara rosor (Figur 10).

Figur 12. Punkterna visar ungefär var personerna i Figur 10 & 11 stod vid fotoograferingen. Den streckade linjen visar ungefärlig plats för stigen i figur 10.¹

²¹ Persson, 2007, s. 57.

²² Ibid.

Trädgårdens delar och åtgärdsförslag

Med hjälp av bevarade fotografier och intervjuer med Bror Olsson, som tillbringade mycket tid på gården som barn, har Boel Persson lyckats sätta samman en relativt detaljerad bild av den trädgård som fanns vid Kvarndala vid mitten och slutet av 1930-talet.²³ I det följande kapitlet kommer del för del att beskrivas, dels utifrån den samlade dokumentationen, dels utifrån hur platsen såg ut vid inventeringen 2008.

Figur 13. Förstoring av del av foto i Figur 9, som visar Kvarndalas trädgård tydligare.

Figur 14. Ett flygfoto som sannolikt tagits vid slutet av 30-talet. Till höger syns köksträdgården, och framför huset en rektangulär gräsmatta, kantad på båda sidor av blomsterrabatter. Ganska långt ut i vänstra hörnet kan man ana bersån.

²³ Persson, 2007, s. 58.

GÅNGSYSTEMET

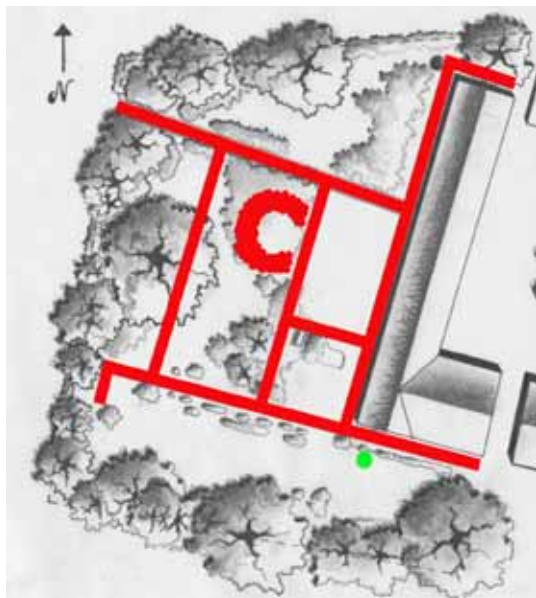
Beskrivning

Grundat på studium av fotografier och intervjuer med Bror Olsson har Boel Persson tagit fram en sannolik bild av hur gångsystemet i stora drag såg ut i trädgården under sent 1930-tal (Figur 15). Intill boningshusets vägg gick en gång. I norr gick en huvudgång från kyrkstigen till dubbeldörren. I söder gick en annan huvudgång längs med köksträdgårdens norra kant till dasset i sydväst. De ovan nämnda gångarna finns idag i stort sett bevarade.

Gångarna i trädgårdens centrala delar – sannolikt två längre i nord-syldig riktning och en kortare i öst västlig – är svårare att diskutera eftersom de inte finns kvar. Där-
emot finns en del vegetationsspår som kan visa ungefär var gångarna gått, och förhoppningsvis kommer deras utsträckning att bli klarare när rensnings- och renoveringsarbetet satt igång i trädgården.

Mål och åtgärder

Gångsystemet är trädgårdens skelett och får inte läggas om. De bevarade gångarna bör rensas från ogräs och på nytt börja skötas som förr genom skyffling. Vid förbättring av beläggningen bör samma grus/sand som finns idag användas. Spåren efter de försvunna gångarna, både som vegetationsspår och i form av fysiska lämningar, bör sökas, med målet att gångarna skall få samma utsträckning och beläggning som på 1930-talet. I de fall där gångarna har kantsten bör dessa rensas fram och synliggöras.

Figur 15. Boel Perssons skiss över gångssystemet ungefärliga utsträckning på 1930-talet efter studium av foton och intervjuer med Bror Olsson. Den röda tjockare markeringen i mitten visar bäsåns ungefärliga placering, och den gröna pricken var fotografen stod när bilden till vänster i Figur 48 togs.

A – GÅRDSPLANEN OCH TRÄDGÅRDEN KRING VERANDAN I NORR

Beskrivning

Mitt på gårdsplanen växer en hästkastanj (*Aesculus hippocastanum*) som sannolikt planterades 1907²⁴. Själva planen täcks av en vacker kullerstensbeläggning, delvis lagd i mönster. Mellan västra och norra gårdslängan finns en smal passage. Strax väster om passagens gång står idag en stor vårtbjörk och en högstubbe efter en alm (*Ulmus glabra*), som har almsjuka. Under björken växer en mängd vintergäck. På linje med passagens gång finns en öppning ut från trädgården, mellan stenvuren i väst och den klippta almhäcken i öst. Stenvuren svänger här också in en bit mot söder för att ta upp en liten höjdskillnad (Figur 16). På 1930-talet låg Kyrkstigen direkt utanför.

Figur 16. Passagen mellan västra och norra gårdslängan sedd från norr. Foto: 080824.

Kring verandan i norr finns en liten trädgård som avgränsas av en klippt almhäck. I häcken växer i nordöst en tysklönn. Under verandan finns en matkällare (Figur 19). Innanför häcken finns en gång av tegelplattor/klinker kantad med tegelstenar, som löper runt verandan till matkällaren. Tidigare har säkert funnits växter kring gången, men de verkar idag försvunna. Endast enstaka blad av lökväxter sticker upp under våren. Öster om platsen utanför almhäcken ligger ytan som är på väg att bli studiecirkelns ”plantskola”.

Figur 17. Den lilla trädgården kring verandan i norr. Foto: 080824.

²⁴ Persson, 2007, s. 45.

Figur 18. En klippt häck av alm kantar den lilla trädgården runt verandan. Foto: 080704.

Figur 19. Under verandan finns en matkällare. Till vänster syns de tegelkantade gångar av klinker som löper runt verandan. Foto: 080704.

Mål och åtgärder

Kastanjelöven på gårdsplanen bör samlas upp och brännas varje år för att motarbeta angreppen av kastanjemal. För övrigt bör gårdsplanen hållas rensad och sopad. Kring gången från passagen mellan längorna till öppningen i tomtgränsen växer mycket sly och ogräs som bör rensas bort. Muren bör rensas fram och buskaget som kantar den vårdas och klippas. Finner man, vid närmare studier, resterna efter en klippt häck ytterst bör denna återställas.

Almhäcken kring verandan ser för närvarande frisk ut, och bör vårdas genom klippning. Gången bör tas fram, och vid behov läggas om, så att den på nytt blir användbar och estetiskt tilltalande. När det gäller växtligheten på ytorna kring gången bör man prova att gödsla och rensa under någon säsong för att se om några planterade växter kan återfinnas. Därefter kan en diskussion om återplantering av ytan föras. Det minst arbetskrävande alternativet är att ha gräsmatta på ytorna, om ljusförhållandena tillåter detta.

B – OMRÅDET NORR OM DEN NORDLIGA TRÄDGÅRDSGÅNGEN

Beskrivning

Den nordliga trädgårdsgången löpte vid 1930-talets slut från en vit grind i nordvästra hörnet mot Kyrkstigen, fram till farstuns dubbeldörrar. Detta kan sannolikt betraktas som gårdens ”finaste” ingång och det var närmaste vägen mellan gården och kvarnen.

Trädgårdens västra sida kantades ytterst av en klippt hagtornshäck, av vilken det idag finns spår i form av friväxande plantor av trubbhagorn (*Crataegus monogyna*). Häcken stod precis ovanför en låg kallmur av gråsten. I norr finns idag inga spår efter en häck, däremot fortsätter stenkanten längs hela norra sidan. Att döma av en bild från 30-talet (Figur 20) kan det ha funnits klippt häck även på norrsidan, men det är svårt att se. I vilket fall rör det sig knappast om hagtorn eftersom inga sådana plantor finns kvar. Möjligen kan det ha varit liguster, eftersom ligusterbuskar fortfarande växer i det nordvästligaste hörnet norr om öppningen. Bilden visar också att åkern gick ända fram till stenvuren på västra sidan och att Kyrkstigen löpte direkt utanför muren på norra sidan.

Figur 20. En bild av familjen Mårtenssons hästar tagen vid mitten av 30-talet. Bilden visar trädgårdens nordvästra hörn, där den nordliga gången ansluter till kyrkstigen. Till vänster syns även granngården som revs 1948.²⁵

Innanför mur och häck stod både i norr och väst en rad träd. Idag består raden i norr av hästkastanjer och två skogsalmar. Almarna är på väg att dö men hästkastanjerna verkar förhållandevis friska. Längs trädradens insida finns idag ett tätt buskage bestående av liguster (*Ligustrum vulgare*), snöbär (*Symphoricarpos albus* ssp. *laevigatus*), forsythia (*Forsythia* sp.), syrén (*Syringa vulgaris*), fläder (*Sambucus nigra*) och doftschersmin (*Philadelphus coronarius*).

Inne i buskaget, som bitvis är mycket tätt, står fortfarande flera sorter av trädgårdstulpan (tulpan 11-16) (*Tulipa gesneriana*), kejsarkrona (*Fritillaria imperialis*) och andra lökväxter, som inte kunnat bestämmas närmare eftersom de idag bara kommer upp med några blad. Närmast den nordliga grusgången har sannolikt funnits långsmala rabatter på båda sidor. På norrsidan växer ännu trädgårdstulpan (tulpan 6-10) och en rabattros (ros 3) (*Rosa Floribunda*-gruppen) i rad (Figur 21). (För den södra sidan se vidare nedan, under del C).

I den nordöstra delen av ytan norr om trädgårdsgången finns idag ett stort buskage, parallellt med fasaden direkt utanför grusgången intill huset. I buskaget finns främst fläder, syrén, forsythia och björnbär (*Rubus* sp.), men här växer också en mahonia (*Mahonia aquifolium*) och en deutzia, sannolikt en strävdeutzia (*Deutzia scabra*), men denna bestämning är inte helt säker.

²⁵ Persson, 2007, s. 62.

Figur 21. Längs norra gångens norrsida finns bl.a. tulpaner och en ros. Foto: 080506.

Under 1970-talet byggdes ett enkelt uterum strax väster om buskaget. Det var då föreningen tog över i mycket dåligt skick och revs. Fram till uterummet ledde en plattsatt gång som delvis finns kvar, men de flesta plattorna har tagits upp.

Figur 22. I nordöst nära boningshuset består buskaget av forsythia, mahonia, deutzia och fläder. Stenplattorna hör till ett försvunnet uterum från 70-talet. Foto: 080506.

Mål och åtgärder

I ett första steg måste konkurrerande sly och ogräs rensas bort. Buskarna bör föryngringsbeskåras successivt. En del av de självsådda flädrar som konkurrerar med andra buskar bör också tas bort. Detta gäller speciellt kring mahonian och deutzian som idag står mycket trångt och därför inte mår särskilt bra.

Rabatten närmast gången bör återställas genom ogrärensning och jordförbättring. De lökväxter som växer utanför rabatten bör hjälpas genom rensning och jordförbättring. Dessa lökar bör vid rätt tillfälle och årstid tas upp, delas, och planteras igen på samma plats efter jordförbättring. Bäst är om jorden precis ovanför lökarna kan hållas någorlunda öppen.

Vid hantering av trädgårdens lökar bör rutinmässigt några exemplar placeras i plantskolan för förökning, och för att man säkert skall ha sorten kvar. Noggrann märkning och dokumentation om vilken lök det rör sig om och var den växer i trädgården måste följa lökarna till plantskolan. Även möjligheterna att föröka rosen för att få fler exemplar att använda i trädgården bör undersökas.

För övrigt bör även de kvarliggande plattorna från 70-talet tas bort, och den nordliga trädgårdsgången restaureras (se vidare under Gångsystemet ovan).

C – DEN VÄSTLIGA TRÄDGÅRDEN

Beskrivning

Väster om boningshuset låg den centrala delen av familjen Mårtenssons trädgård. Här odlades främst blommor för snitt och försäljning, men här fanns även enstaka bärbuskar och fruktträd. Längst i väst fanns sannolikt två buxbomskantade avlånga kvarter (C1 och C2) där man odlade blommor. I det östliga av dem (C2) fanns även en lindberså. Ytterligare ett buxbomskantat blomsterkvarter fanns vid boningshusets sydvästra hörn (C3) (Figur 23).

Figur 23. T.v. detaljbild av fotografiet i Figur 14, t.h. plan över indelning gångsystem och kvarter. Den röda markeringen visar var bersån sannolikt låg. Den kan också skimras på fotografiet till vänster.²⁶

Centralt placerad närmast huset låg, liksom idag, en liten gräsmatta, som för flankerades av rabatter vilka bland annat innehöll rabattrosor och pioner (Figur 10, 11, 13, 14, 23, 24). Rabatterna ser ut att ha varit kantade med låg buxbom (*Buxus sempervirens*). Två gånger gick ut från boningshusets dörrar, närmast vinkelrätt från huset. Också väster om gräsmattan framför bersån ser ut att ha funnits en grusgång (Figur 11, 23, 24, 25). Närmast huset löpte också en grusgång och intill husgrunden en smal rabatt kantad av runda stenar, där man odlade en låg växt, sannolikt kantnepeta (*Nepeta × faassenii*) eller lavendel (*Lavandula officinalis*).²⁷

Figur 24. Foto sannolikt från ca 1940. Växten i planteringen intill husväggen ser ut att vara lavendel eller kantnepeta. Bland växterna framför sällskapet verkar man kunna urskilja en pion och en ljus ros.²⁸

²⁶ Persson, 2007, s. 58.

²⁷ Persson, 2007, s. 59f.

²⁸ Persson, 2007, s. 60.

Figur 25. Ca 1930. Vid husgrunden syns stenkanten med plantering innanför.²⁹

Längs den södra sidan av den nordliga grusgången växer perenner och lökväxter på ett sätt som antyder att det funnits en långsmal rabatt längs gången. Gången var åtminstone på södra sidan stenkantad (Figur 26). Längs gången växte 2008 praktlysing (*Lysimachia punctata*), gemsrot (*Doronicum orientale*), såpnejlika (*Saponaria officinalis*), kanadensiskt gullris (*Solidago canadensis*), trädgårdstulpan (3), och jätteprästkraige (*Leucanthemum x superbum*).

Figur 26. Den södra sidan av gången har en tydlig stenkant. Foto: 080612.

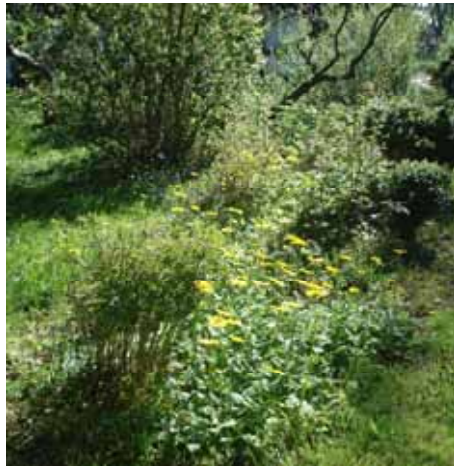
Figur 27. Norra gångens södra sida i juni. Foto: 080612.

Kvarter C1

I söder har kvarteret avgränsats mot den södra gången med en låg buxbomshäck. De kvarstående buxbombsbuskarna är idag ca 80 cm höga och står inte längre i en sammanhängande häck. Strax norr om buxbomen står fortfarande perenner och en del lökväxter placerade som om de tidigare stått i en långsmal rabatt. Här växte 2008 bland annat en bondpion (Pion 1) (*Paeonia x festiva*), en luktpion (pion 2) (*Paeonia lactiflora*), gemsrot och armenisk pärlhyacint (*Muscari armeniacum*).

På västra sidan fanns ytterst en hagtornshäck, som idag är friväxande och inte längre sammanhängande. Innanför den står en trädrad som längs C1 består av en mindre skogsek (*Quercus robur*), en vårtbjörk (*Betula pendula*), två oxel (*Sorbus intermedia*), en bok (*Fagus sylvatica*) och en tysklönn (*Acer pseudoplatanus*). De två oxlarna är placerade så att de flankerar eken, om man ser dem från husväggen mitt för gräsmattan.

²⁹ Persson, 2007, s. 59.

Figur 28. Den södra gången från väster. Ovan ett foto från ca 1930. Till höger på bilden syns buxbom, prästkrage och gullris. Blomman till vänster om gången kan vara den ettåriga växten rosenskära (*Cosmos bipinnatus*). Norr om buxbomen som skiljer gången från kvarteren står idag växter som ser ut att en gång ha vuxit i en långsmal rabatt. Ovan till höger foto: 080506. Ovan till vänster foto: 080612.

Figur 29. Den västra kanten av C1, till vänster dess södra del, till höger dess norra. Den centralt placerade stora skogseken syns på bilden till vänster. Foto: 080506.

Innanför trädraden finns längs hela C1 ett buskage som består av forsythia, snöbär, syrén och doftschersmin. Längs med och delvis inne i buskaget växte 2008, mer eller mindre på linje, diverse perenner och lökväxter: gemsrot, tulpan (3&5), kejsarkrona, påsk/pingstlilja (*Narcissus pseudonarcissus/poeticus*), italiensk blåstjärna (*Hyacinthoides italica*) och fingerborgsblomma (*Digitalis purpurea*).

Centralt i kvarteret står en stor skogsek. I stort sett på rad med eken i nord-sydlig riktning växte 2008 också en del lökväxter och perenner: påsklilja, kejsarkrona, daglilja (daglilja 6, blommade ej 2008) (*Hemerocallis* sp.) samt bondpion (pion 4).

Väster om den stora eken finns idag en mindre gräsyta, och basdelen till en flaggstång, som placerades här på 50-talet. Gränsen mellan kvarteren C1 och C2 är otydlig och svår att urskilja. Möjligen har här funnits ytterligare en rad påsklilja. På linje med den står ytterligare två sorters luktpion (Pion 5a&b) tillsammans med ett stort bestånd gul daglilja (*Hemerocallis liloasphodelus*), jätteprästkraige och kanadensiskt gullris.

Figur 30. Gränsen mellan kvarter C1 och C2 är idag svår att finna, men i anslutning växer bland annat två doftpioner (5a&b), gul daglilja, jätteprästkraige och gullris. Foto: 080612.

Kvarter C2

I söder har kvarteret avgränsats mot den södra gången med en låg buxbomshäck, idag finns bara enstaka plantor kvar just här. Strax norr om gången står fortfarande växter placerade som om de tidigare stått i en långsmal rabatt. Här växte 2008 en lång rad brunröd daglilja (daglilja 4) (*Hemerocallis fulva*) samt någon enstaka trädgårdsnattviol (*Hesperis matronalis*).

Figur 31. Kanten mellan kvarter C2 och södra gången. Foto: 080612.

Ungefär på linje med gräsmattans västgräns står i söder två äppelträd. Under träden och väster om dem finns mycket ogräs och sly, men också några lökväxter och perenner, bland annat daggros (ros 2) (*Rosa glauca*) och björnbär, som båda kan vara självsådda, samt syrén, klockhyacint (*Hyacinthoides non-scripta* eller *hispanica*), armenisk pärlhyacint och italiensk blåstjärna. Något längre norrut, vid mitten av kvarter C2, växer tulpaner (4) och en buske som sannolikt är en form av plommon (*Prunus* sp.). Kanske har det funnits någon form av delning i en södra och en norra hälft,

men det återstår i så fall att upptäcka, efter rensning av ogräs och närmare studium på plats.

Gränsen mellan kvarter C2 och gräsmattan syns idag genom en rad påskliljor och väster om den en rad rosa hyacinter (*Hyacinthus orientalis*). Gissningsvis har en grusgång funnits på någon sida. Närmare studier nästa säsong kan förhoppningsvis visa var.

Figur 32. Gräsmattan kantas i väst av en rad påskliljor och en rad blå hyacinter. Längre fram på sommaren när lökväxterna vissnat blir gränsen mycket otydlig. Foto: 080506.

Figur 33. Ca 1930. Gruppen står bakom en blomsterrabatt i mitten av trädgården.³⁰

³⁰ Persson, 2007, s. 59.

Figur 34. Sydväst om gräsmattan står bland annat röda vinbär. Foto: 080506.

Figur 35. Till höger i bild syns den nordliga gången. Flaggstång 1950-tal. Foto: 080506.

I den norra delen av kvarter C2 fanns förr en berså, eller ett lusthus som man ofta kallade dem. Av ett bevarat fotografi att döma ser den ut att ha bestått av lind. Bersån var möblerad med vita trädgårdsmöbler i trä, och fungerades som samlingsplats för bygdens unga när Bror Olsson var liten. (Figur 27). Gränsen mellan kvarteren C1 och C2 är otydlig i norr, och i området växer idag en mängd gul daglilja, jätteprästkraige och kanadensiskt gullris samt några knölklockor (*Campanula rapunculoides*) som kan vara självsådda. Ungefär där bersån fanns ligger idag en stenhög som består av hälften av de stenar som plockades bort från kanten intill väggen när dräneringen kring huset gjordes om.

Figur 36. Kaffe i bersån omkring 1935, möjligen något tidigare. Gerda Mårtensson sitter längst till vänster och Nils Mårtensson är mannen i mitten.³¹

Kvarteret C3

Sydväst om boningshuset finns idag en ruta som inramas av liguster, som idag är friväxande, i norr och söder och bland annat de två äppelträden i väst. Mellan häckarna finns en yta där det bland annat växer vanlig prästkrage (*Leucanthemum vulgare*).

Figur 37. Den södra gången mot väster. Till höger syns bland annat en vildvuxen ligusterhäck, samt äppelträd och prästkrage. Foto: 080612.

³¹ Ibid.

Figur 38. Här låg sannolikt det mindre blomsterkvarteret sydöst om huset och söder om gräsmattan. De två ligusterraderna har sannolikt varit klippta. I bakgrunden syns två kvarstående äppleträden och i mitten blommar vanlig prästkraige. Foto: 080612.

Gräsmattan avgränsas idag från kvarter C3 förutom av ligusterhäck också av en rabatt, kantad åtminstone på norra sidan av en rad runda stenar. I rabatten växer plymspirea (*Aruncus dioicus*), krokus (*Crocus* sp.), klockhyacint, eller möjligen stjärnhyacint (*Camassia* sp.), samt en perenn som inte blommade 2008 men som kan vara julros (*Helleborus niger*).

Figur 39. Växter och stenkanten i rabatten söder om gräsmattan. Foto: 080605.

Figur 40. Gräsmattan kantas i söder av en rabatt med en stenkant. Foto: 080612.

Figur 41. Gräsmattan, gången närmast huset och i bakgrunden kvarter C3. Foto: 080506.

I ligustern väster om rabatten klättrar idag en äppelros (ros 3) (*Rosa rubiginosa*). Strax väster om ligustern finns ett litet trähus som skall täcka en brunn. Nordväst om huset står idag en Tuja (*Thuja occidentalis*) och nordväst om den i sin tur täcks marken av kaprifol (*Lonicera caprifolium*). Tujan med största sannolikhet av senare datum, kanske tillkommen på 70-talet. Kaprifolens placering stämmer inte heller riktigt väl med 30-talets trädgård, möjligen kan den också ha tillkommit på denna plats senare.

Mål och åtgärder

Den centrala trädgården är onekligen den viktigaste delen, och den bör successivt återföras till ett skick som ligger så nära den trädgård som anlades på 30-talet som möjligt – eller åtminstone till en tid innan förfall och igenväxning började ta fart. Detta innebär först och främst rensning av ogräs och sly, samt gödning och jordförbättring.

När det gäller rabatterna bör man börja med att restaurera de två långsmala som går längs gångarna i norr och söder, genom rensning och jordförbättring. Även rabatten mellan kvarteret C3 och gräsmattan bör rensas och jordförbättras, och stenkanterna tas fram i hela sin längd. När rabatterna återställts, och man hunnit få god kunskap om vilka växter som finns, skulle man kunna föröka vissa och minska andra något, för att åstadkomma en bättre balans.

Att finna gränsen mellan kvarteren C1 och C2, liksom grusgången mellan dem, är viktiga mål, som dock kan bli svårt. Samma sak gäller återställandet av rabatter inne i dessa kvarter. Det bör dock vara möjligt, om man börjar med att rensa bort ogräset och fortsätter söka efter spår efter kanter och grusgångar. Förhoppningsvis kommer man när ogräset försvinner att se bättre var de växter som spritt sig över större ytor vuxit från början, och mota tillbaka dem dit.

Hela ytorna inne i kvarteren kommer sannolikt inte att kunna hållas som öppna rabatter av praktiska skäl och tidsbrist, även om detta var hur det såg ut på 30-talet. Delar där det idag inte finns perenner kan fortsätta att ligga som gräsmatta, eftersom majoriteten av lökväxterna är av sådana arter som kan växa bra åtminstone i gles gräs.

Hagtornshäcken längst i väster bör återställas till klippt häck genom rensning och beskärning. Marken bör jordförbättras, och nya plantor tas fram från befintligt växtmaterial för att fylla luckorna så att den åter blir sammanhängande. Buskaget innanför träraden rensas på sly och ogräs, och beskärs successivt. Även ligusterhäckarna i kvarter C3 har sannolikt varit klippta och bör bli det igen. Tujan kan däremot eventuellt tas bort, eftersom den med största sannolikhet tillkommit efter 1940. Även den röda vinbärsbusken behöver förnygringsbeskärning successivt under några år, samt rensas och gödglas.

Äppelträden bör beskäras av någon som är speciellt kunnig när det gäller äldre fruktträd. De skulle också må bättre om marken närmast kring dem hölls öppen och jordförbättrades. Lökväxterna under äppelträden bör rensas fram, grävas upp, delas och planteras tillbaka efter jordförbättring. Också perenner och lökväxter som växer i buskaget och på andra platser, bör rensas fram och gödglas. Även här gäller att jorden

kring perenner och rakt över lökväxterna helst bör vara öppen. Speciellt gäller detta känsligare perenner, som pioner, vilka bör befrias från ogräs och gödslas så snart som möjligt.

Den befintliga buxbomshäcken i söder bör beskäras regelbundet så att den åter blir så sammanhängande som möjligt. Sticklingar till nya plantor kan tas från den, men att ersätta den gamla häcken med nya plantor, enbart för att få en låg kompakt häck igen, är knappast aktuellt (se vidare ovan under Renoverings och bevarandestrategi). Däremot kan sticklingsplantor planteras i hålen i häcken, så att den på sikt blir mer sammanhängande, och sticklingsplantor kan också användas för att plantera låga häckar kring restaurerade rabatter. Dessa nya häckar bör hållas låga, så att utseendet blir så likt äldre fotografier som möjligt.

Gräsmattan bör klippas och skötas normalt. Raderna med lökväxter som avgränsar den i väst bör grävas upp, delas, och planteras tillbaka på samma platser efter jordförbättring. Om marken hålls öppen över lökarna kommer man att kunna se gränserna mellan odlingsytorna även under årstider då lökväxterna inte syns. Kanten mot gångarna bör skäras åtminstone en gång per år.

Rabatten närmast husgrunden kan inte återställas, eftersom detta skulle vara dåligt för huset, men det hindrar inte att stenraden återställs. Stenarna ligger fortfarande kvar i två högar i trädgården. Högarna behöver i vilket fall tas bort, och det verkar klokt att lägga tillbaka dem istället för att kasta bort dem.

I framtiden när rabatter och växtmaterial tagits om hand, och trädgårdens upprustning börjar närma sig slutförande, skulle man kunna återplantera lindbersån. Vid detta tillfälle bör en speciell studie göras, av landskapsarkitekt eller person med motsvarande lämplig kompetens, så att dess placering och dimensioner blir så nära originalet som möjligt. Detta gäller allt från bersåns storlek och placering till häckarnas bredd och höjd m.m. Vilken art och sort av lind som skall användas måste också studeras. Det verkar rimligt att man kan finna en bra sort om man dokumenterar bevarade lindbersåer från samma tid i närområdet. Bersån bör möbleras med trämöbler som är så lika dem i Figur 36 som möjligt.

D – DEN VÄSTLIGA ODLINGSYTAN I KÖKSTRÄDGÅRDEN

Beskrivning

Den större västliga delen av köksträdgården odlades på 1930-talet av familjen Mårtensson. Här fanns framförallt köksväxter, och sannolikt även frukt och bär, men potatis odlades i större skala ute på åkern ("på stycket"). Strax väster om de två raderna pingstlilja, som idag skiljer den västra delen från den östra, växer fortfarande två rabarberplantor (*Rheum rhabarbarum*) och en krusbärsbuske (*Ribes uva-crispa*). I övrigt täcks odlingsytan idag av gräs.

Figur 42. Väster om de två raderna pingstlilja växer två rabarber och en krusbärsbuske. I söder avgränsas den västliga odlingsytan av en rad pingstliljor utom längst mot mitten där raden går över i kejsarkronor. Foto: 080506.

Figur 43. Den södra sidan av västra odlingsytan mot väster. Foto: 080506.

I söder avgränsas den östliga odlingsytan av en rad pingstlilja, förutom längst mot öster där raden går över i kejsarkrona. Utanför lökväxtraden täcks marken framförallt i väst av murgröna (*Hedera helix*). Längs muren står fyra skogsalmar, en ask (*Fraxinus excelsior*) och en liten tysklönn. Något längre in står en stor hästkastanj, på linje med odlingsytans hörn (Figur 23).

I väst avgränsas odlingsytan av en dubbel rad kejsarkrona, med ungefär samma avstånd mellan raderna som i den centrala dubbla raden pingstlilja. Sannolikt har funnits en gång mellan raderna, som består av hårdtrampad jord (Figur 44). På ytan väster om kejsarkronsraderna växer bland annat mer kejsarkrona, en rabarberplanta, vintergäck (*Eranthis hyemalis*), italiensk blåstjärna samt klockhyacint. Väster om odlingsytan finns en stor doftschersmin. Att döma av spåren stod dasset direkt väster om den (Figur 45).

Figur 44. Till vänster den södra sidan av västra odlingsytan mot öst. Marktäckaren är murgröna. Till höger de två raderna kejsarkrona som avgränsar västra odlingsytan mot väst. Fotografiet taget mot norr. Foto: 080506.

Figur 45. Väster om de två kejsarkronsradorna står en stod doftschersmin, och väster om den ligger fortfarande lite byggavfall som kan vara rester efter dasset. Foto: 080506.

Ytterst i väster har funnits en klippt hagtornshäck som idag är helt friväxande och inte längre sammanhängande. Mellan häcken och västra odlingsytan står idag i huvudsak fyra träd, två askar, en tysklönn och en sjuk alm. Dessutom finns en hel del småträäd.

I norr kantas den västliga köksträdgårdsdelen av buxbomshäck som idag är relativt hög och inte helt sammanhängande. Längst i väst avslutas häcken med en syrén. På insidan längs med häcken har tidigare sannolikt funnit en smal rabatt. Här växte 2008 trädgårdstulpan (Tulpan 2), påsklilja, jättevallmo (*Papaver Orientale*-gruppen), kanadensiskt gullris (*Solidago canadensis*), Lukt pion (Pion 3), brunröd daglilja (2&3), jätteprästkraige och lejongap (*Antirrhinum majus*).

Figur 46. Odlingsytan avgränsas från södra gången med en buxbomshäck. Längs med buxbomshäckens södra sida växer en rad perenner och lökväxter i vad som sannolikt förr varit en långsmal rabatt. Foto: 080506.

Mål och åtgärder

De fem sjuka almarna vid odlingsytans södra och västra sida bör tas bort snarast möjligt. Det ökade ljus detta kommer att innebära är en fördel, och träden behöver inte ersättas med nya. Hagtornshäcken längs hela trädgårdens västra sida bör återställas. Detta innebär först och främst att den rensas från sly och ogräs, jorden kring den förbättras. Därefter bör man börja klippa den, så att den på nytt blir en häck, och dra upp nya plantor från de befintliga häckplantorna för att fylla i dess hål så att den på nytt blir sammanhängande. Även buxbomshäcken bör beskäras och eventuellt göras sammanhängande igen med plantor som framställts genom sticklingar från den befintliga häcken. Men att ersätta den gamla häcken med nya låga plantor, för att få en låg kompakt häck här, är knappast aktuellt (se vidare Renoverings och bevarandestrategi).

Murgrönan bör begränsas till ytan utanför den södra pingstliljeraden. När det gäller ytan väster om de dubbla raderna kejsarkrona kommer växtförhållandena för lökväxterna att förbättras när en del träd och sly försvinner så att de får mer ljus. Man bör också ytterligare förbättra deras villkor genom jordförbättring. Sommartid när lökväxterna inte syns kan ytan skötas som en gles gräsmatta. Doftschersminen bör förnygringsbeskäras successivt under ett par år, och marken kring den jordförbättras med naturgödsel. Möjligen skulle dasset kunna återuppbyggas någon gång i framtiden, men det finns mycket annat som är betydligt viktigare och som bör göras först.

För att förbättra villkoren för växterna i den tidigare rabatten längs buxbomshäcken bör rabatten återställas. Detta sker genom att ogräs och gräs rensas bort och jorden förbättras med naturgödsel. När rabatten återställts och man har god kunskap om vilka växter som finns skulle man kunna föröka vissa och minska andra något för att åstadkomma en bättre balans.

I raderna med lökväxter bör lökarna grävas upp, delas, och sedan planteras på samma plats igen efter jordförbättring. Om marken hålls öppen över lökarna kommer man att kunna se gränserna mellan odlingsytorna även under årstider då lökväxterna inte syns. Gången mellan kejsarkronraderna har sannolikt bestått av trampad jord, och kan också gärna återställas.

Själva odlingsytorna kan tills vidare fortsätta att täckas med gräsmatta. Möjligheten att åter odla tidstypiska köksväxter här bör hållas öppen. Däremot bör krusbärsbusken och rabarberplantorna – på båda ställena där de växer – rensas fram och ytan närmast dem jordförbättras så att de kan må bättre.

E – DEN ÖSTLIGA ODLINGSYTAN I KÖKSTRÄDGÅRDEN

Beskrivning

Den östliga delen av köksträdgården odlades under 30-talet av hyresgästerna Nils och Edit Hansson, som bodde med sina barn i den lilla lägenheten väster om porten, i södra gårdslängan. Då odlades bland annat potatis och bönor. Den östliga odlingsytan kan idag fortfarande skiljas från den västliga genom två nord-sydliga rader pingstlilja. Gissningsvis har en smal gång gått mellan raderna. Strax intill, öster om raderna, finns också blå hyacinter, och en annan lökväxt som idag bara får blad. Dessa ser ut att ha stått i ytterligare rad (Figur 47). I den sydliga änden växer raderna idag rakt igenom ett bestånd med gullboll (*Rudbeckia laciniata* var. *bortensia*).

Figur 47. Den västra och den östra odlingsytan skiljs åt av två rader pingstlilja. Sannolikt har en smal gång funnits mellan de två raderna. Foto: 080506.

Trädgården avgränsades förr mot öster av en vit grind och ett vitt spjälstaket (Figur 48 t.v.). Spjälstaket fanns också längs södra sidan, mot Orvar Berggrens snickerifabrik (Figur 48 t.h.). Innanför staketet fanns i öst en klippt syrenhäck, och i söder verkar ha funnits buskar men inga stora träd. I köksträdgården fanns även fruktträd, och eventuellt också bärbuskar, som nu är borta.³²

Figur 48. Till vänster detaljbild av fotografiet i Figur 14 som visar köksträdgården. Till höger Gösta Mårtensson fotograferad vid köksträdgården mot söder ca 1930, med snickerifabriken i bakgrunden. Den ungefärliga platsen där Gösta Mårtensson stod vid fotograferingen är markerad med en grön prick i Figur 15.

³² Persson, 2007, s. 58.

Idag finns syrénhäcken kvar men den är vildvuxen. Under den växer en mängd italiensk blåstjärna (Figur 49 t.h.). Staketet och grinden har försvunnit. I syrénhäcken står även en döende skogsalm. I söder avgränsas den östliga odlingsytan idag av en hög mur mot grannen. Innanför den står ytterligare en döende skogsalm, samt en vårtbjörk, och något längre in en stor solitär Forsythia (Figur 50).

Figur 49. Till vänster en bild längs buxbomshäcken mot sydväst med bland annat blommande gullris och gullboll. Foto: 080824. Till höger en bild längs syrénhäcken mot söder, med blommande italiensk blåstjärna och kaukasisk förgätmigej. Foto: 080506.

I norr kantas den östliga köksträdgårdsdelen av buxbomshäck som idag är ca 80 cm hög och inte helt sammanhängande (Figur 19 t.v.). På insidan längs med häcken har tidigare sannolikt funnit en smal rabatt (Figur 21). Här växte 2008 kungsnäva (*Geranium x magnificentum*), daggros (Ros 1), prästkrage, armenisk pärlhyacinth, påsklilja, pingstlilja, tidlösa (*Colchicum autumnale*), brunröd daglilja, gräslök (*Allium schoenoprasum*), kanadensiskt gullris, samt minst fyra sorters trädgårdstulpan, placerade gruppvis längs hela sträckningen (bland annat de två sena sorterna samt tulpan 1).

Figur 50. I söder avgränsas trädgården av en hög mur mot grannen, en björk och en skogsalm, samt innanför dem en stor solitär forsythia. Foto: 080506.

I dagsläget växer i den östliga trädgårdsdelen förutom gräs en samling av perenner som placerats här för några år sedan av Ingrid Jönsson i Västra Klagstorp.³³ Växterna kommer från trädgårdar i Västra Klagstorps socken, och studiecirkeln håller på att ta reda på deras historia mer i detalj. Med undantag av den vanliga prästkragen, som finns på flera håll i trädgården, växer dessa perenner endast här. Växterna i samlingen är kaukasisk förgätmigej (*Brunnera macrophylla*), höstanemon (*Anemone hupehensis*), prästkrage (*Leucanthemum vulgare*), kärleksört (*Hylotelephium* sp.), trädgårdsiris (*Iris Germanica*-gruppen), oktoberaster (*Aster novi-belgii* Oktoberaster-gruppen) och stor riddarsporre (*Delphinium elatum*).

Figur 51. I den östliga delen av köksträdgården finns en perennsamling. Foto: 080506.

Mål och åtgärder

De två sjuka almarna bör tas bort snarast. Det ökade ljus som detta kommer att innebära är en fördel. Syrénhäcken bör beskäras så att den på nytt blir en häck. Den bör dock inte bli så mycket lägre än den är idag. Buxbomshäcken bör beskäras så att den blir så sammanhängande som möjligt. Sticklingar till nya plantor kan tas från häcken, men att ersätta den gamla häcken med nya låga plantor för att få en låg kompakt häck här är knappast aktuellt (se vidare Renoverings- och bevarandestrategi). Forsythian bör föryngras genom successiv beskärning under några år. Jorden där den står bör förbättras med naturgödsel.

För att förbättra villkoren för växterna i den tidigare rabatten bör denna återställas, marken jordförbättras, och gräs och ogräs rensas bort. När rabatten återställts, och man hunnit få god kunskap om vilka växter som finns, skulle man kunna föröka vissa och minska andra något, för att åstadkomma en bättre balans. I raderna med lökväxter bör lökarna grävas upp, delas, och sedan planteras på samma plats igen efter jordförbättring. Om marken hålls öppen över lökarna kommer man att kunna se gränserna mellan odlingsytorna även under årstider då lökväxterna inte syns. Gången mellan raderna har sannolikt bestått av trampad jord, och kan också gärna återställas.

Själva odlingsytorna kan tills vidare fortsätta att täckas med gräsmatta. Möjligheten att åter odla tidstypiska köksväxter här bör hållas öppen. Växterna i den lilla perennsamlingen kan stå kvar tills vidare, men bör nog med tiden flyttas till plantskolan. I framtiden skulle den vita grinden och det låga spjälstaketet också kunna återställas, åtminstone grinden och staketet utanför syrénhäcken i öster. Staketet i söder skulle däremot få placeras precis intill muren, och frågan är om detta verkligen skulle vara estetiskt tilltalande.

³³ Persson, 2007, s. 64.

Tabell över växterna i Kvarndala gårds trädgård

Träd

Tysklönn	Acer pseudoplatanus
Hästkastanj	Aesculus hippocastanum
Vårtbjörk	Betula pendula
Bok	Fagus sylvatica
Ask	Fraxinus excelsior
Oxel	Sorbus intermedia
Skogsek	Quercus robur
Skogsalm	Ulmus glabra

Buskar

Buxbom	Buxus sempervirens
Trubbhagtorn	Crataegus monogyna
Deutzia	Deutzia sp. (scabra)
Forsythia/Gullbuske	Forsythia sp.
Liguster	Ligustrum vulgare
Mahonia	Mahonia aquifolium
Doftschersmin	Philadelphus coronarius
Fläder	Sambucus nigra
Snöbär	Symphoricarpos albus ssp. laevigatus
Syrén	Syringa vulgaris

Klättrande buskar

Murgröna	Hedera helix
Kaprifol	Lonicera caprifolium
Björnbär	Rubus sp.

Rosor

Äppelros	Rosa rubiginosa
Daggros	Rosa glauca
Floribundaros	Rosa Floribunda-gruppen

Lökväxter

Tidlösa	Colchicum autumnale
Krokus	Crocus sp.
Vintergäck	Eranthis hyemalis
Kejsarkrona	Fritillaria imperialis
Italiensk blåstjärna	Hyacinthoides italica
Engelsk el. spansk klockhyacint	Hyacinthoides non-scripta eller H. hispanica
Hyacint	Hyacinthus orientalis 1) Rosa 2) Blå
Armenisk pärlhyacint	Muscari armeniacum
Pingstlilja	Narcissus poeticus
Påsklilja	Narcissus pseudonarcissus
Tulpaner	Tulipa gesneriana 1) rosa 2) mörkröd halvfylld 3) röd 4) varmröd 5a&b) gul/röd stor tulpan 6) röd 7) mkt. Mörk rödlila 8) vit 9) rosa 10) varmröd och gul 11) aprikos och rösttrimmig 12) röd 13) gul 14) fylld rösttrimmig gul 15) röd 16) mörkt rosaröd 17) enkel sen, trol. röd 18) enkel sen, trol. gul

Perenner

I trädgården:

Lejongap	Antirrhinum majus
Plymspirea	Arunco dioicus
Knölklocka	Campanula rapunculoides
Fingerborgsblomma	Digitalis purpurea
Gemsrot/Vårkrage	Doronicum orientale
Kungsnäva	Geranium x magnificum
Brunröd daglilja	Hemerocallis fulva
Gul Daglilja	Hemerocallis lilioasphodelus
Trädgårdsnattviol	Hesperis matronalis
Jätteprästkraige	Leucanthemum x superbum
Prästkraige	Leucanthemum vulgare
Praktlysing	Lysimachia punctata
Jättevallmo	Papaver Orientale-gruppen
Bondpion	Paeonia x festiva 1) röd 4) ljus & mörkrosa
Lukt pion	Paeonia lactiflora 2) fylld rosa 3) ej blom 2008 5a&b) fyllda mörkare rosa
Gullboll	Rudbeckia laciniata var. hortensia
Såpnejlika	Saponaria officinalis
Kanadensiskt gulliris	Solidago canadensis

Samlingen i öst:

Höstanemon	Anemone hupehensis
Oktoberaster	Aster novi-belgii Oktoberaster-gruppen
Kaukasisk förgätmigej	Brunnera macrophylla
Stor Riddarsporre	Delphinium elatum
Kärleksört	Hylotelephium sp.
Trädgårdsiris	Iris Germanica-gruppen

Nyttväxter

Gräslök	Allium schoenoprasum
Äpple	Malus domestica 1) 'Cellini' 2) Kalvill-typ
Rabarber	Rheum rhabarbarum
Krusbär	Ribes uva-crispa
Röda vinbär	Ribes Röda Vinbär-Gruppen

Växterna i Kvarndala gårds trädgård

Sammanlagt noterades under inventeringen 2008 träd av åtta arter, samt Tuja (*Thuja occidentalis*), vilken sannolikt tillkommit senare. Av prydnadsbuskar noterades tio arter, av klättrande buskar tre arter och av rosor tre arter. Dessutom fanns två arter bärbuskar och två äppelsorter. Av perenner noterades i själva trädgården 18 arter, av vilka tre möjligen kan betraktas som ”ogräs” eller vilda. Dessutom fanns två sorter av bondpion och fyra sorter av luktpion. I perennsamlingen i köksträdgårdens östra del noterades ytterligare sex perennarter. Av lökväxter noterades tio arter, bland vilka det av hyacint fanns två sorter och av trädgårdstulpan minst 18 olika sorter. Slutligen noterades också två arter vegetativt förökade nyttoväxter, rabarber och gräslök. Se tabell på föregående sida.

TRÄD

Mot slutet av 1800-talet blev häckar en allt vanligare hägnadsform kring gårdarna på söderslätt, framförallt häckar av hagtorn och liguster. I slättbygderna anlade man också läplanteringar som skulle skydda mot vinden. Dessa bestod vanligen av tre växtlager. Ytterst fanns vanligen en häck av hagtorn. Innanför den stod höga träd, som till exempel alm, bok, björk, lind och oxel. Det innersta lagret bestod av buskage av prydnadsbuskar som till exempel doftschersmin, fläder, syren, kornell, snöbär, rosenrips och hassel.³⁴

Tysklönn (*Acer pseudoplatanus*)

Tysklönn, ibland även kallad Sykomorlönn, växer i läplanteringen i syd och väst. Detta är ett medelstort träd med rundad krona. Det har mörkgröna blad och blommor med hängande blomklasar under april-maj. Tysklönnen är vanlig i odling och förvildas lätt, eftersom den självsår sig. Troligen infördes den till Sverige som frö från Holland under slutet av 1700-talet.³⁵ Den sprider sig lätt, och man måste regelbundet rensa bort småplantor när de kommer på fel plats.

Figur 52. En av hästkastanjerna i raden vid trädgårdens norra sida. Foto: 080704.

³⁴ Persson, 2007, s. 38.

³⁵ Anderberg, 1996b.

Hästkastanj (*Aesculus hippocastanum*)

I trädraden som kantar trädgården står en hästkastanj i sydväst och minst tre längs norra sidan. Vårdträdet mitt på gårdsplanen är också en hästkastanj, som skall ha planterats 1907.³⁶ På senare år har hästkastanjerna angripits av kastanjemal (*Camera-ria ohridella*) som gör att bladen blir bruna. Träden dör inte, men blir försvagade och de bruna bladen ser tråkiga ut. För att bekämpa skadegöraren bör man samla upp alla löv på hösten och bränna dem, så att man får bort de övervintrande pupporna.³⁷

Vårtbjörk (*Betula pendula*)

Tre björkar står utspridda i läplanteringen vid olika sidor av trädgården. Björken behöver mycket ljus och vatten, och bör inte beskäras eftersom trädet då förlorar sin form. Björken kan bli upp till 25 m hög.

Bok (*Fagus sylvatica*)

En bok står i läplanteringen vid trädgårdens södra sida. Boken är ett stort träd med tät krona. Bladen är mörkgröna, glänsande och vågiga i kanten. Frukten, eller bokollonet, är en trekantig nöt. De sitter två och två tillsammans i en svepeskål som när de är mogna spricker upp i fyra flikar.³⁸

Ask (*Fraxinus excelsior*)

Ask växer i läplanteringen i trädgårdens sydvästra delar. Detta är ett högt träd med båglikt uppsvängda grenspetsar, som ger det ett karakteristiskt utseende även under vintern. Asken får blad sist och tappar dem först jämfört med andra träd i den svenska naturen. Dess blad är upp till 25 cm långa och sammansatta av 4-7 bladpar och ett uddblad.³⁹ Asken sprider sig lika lätt som alm och tysklönn, och måste rensas bort regelbundet när de kommer där de inte skall vara. Askar i Sverige har på senare år angripits av en ny svampsjukdom som kallas askskottsjuka. Sjukdomen angriper årsskotten som vissnar och sedan sprider den sig ner i trädet som slutligen dör. Man vet fortfarande ganska lite om sjukdomen och det finns inga råd om hur den skall bekämpas. Man kan bara hoppas att askarna vid Kvarndala inte skall drabbas.

Oxel (*Sorbus intermedia*)

Eken vid mitten av trädgårdens södra kant flankeras på båda sidor av oxlar, som står lite längre ut i läplanteringen. Oxel är ett träd som växer sakta men med tiden kan den bli upp till 20 m högt. Den är släkt med rönn (*S. aucuparia*) men har grunt parflikiga blad, inte parbladiga som rönnens. Bladen är gulgråulliga på undersidan med sågtandad kant. Den blommar i juni med vita blommor i ganska platta klasar. Frukten är röd, oval och mognar i september-oktober. Den är ätlig men inte särskilt god, däremot är den omtyckt av fåglar.⁴⁰

Ek (*Quercus robur*)

I mitten vid trädgårdens södra kant står en stor ek. Detta är ett högvuxet träd, med blad som har urnupen bladbas och ekollon som sitter på korta skaft. Ekar angrips regelbundet av bladätande insekter, men i längden är de inget större problem. Nya blad växer ut. Vissa år kan ekar tappa relativt stora grenar, något som kan uppfattas som att trädet är sjukt, men detta är en naturlig process som sker när kronan blir för tät.⁴¹

Figur 53. Ek (*Quercus robur*). Foto: 080824.

³⁶ Persson, 2007, s. 45.

³⁷ Nyström, 2006, s. 16.

³⁸ Anderberg, 1996e.

³⁹ Anderberg, 1996c.

⁴⁰ Anderberg, 1997a.

⁴¹ Anderberg, 1996d.

Skogsalm (*Ulmus glabra*)

Almar står i läplanteringen på alla tre sidorna av trädgården. Ett träd står också vid infartsvägen i söder. Tidigare fanns också en allé av alm, troligen planterad vid mitten eller slutet av 1800-talet, längs den korta vägen mellan Gamla Borrebackevägen och gården.⁴² Samtliga almar vid Kvarndala är hårt angripna av almsjuka, och kommer att vara helt döda inom en mycket snar framtid. Det är därför viktigt att man planerar för att ta bort dem snarast. Däremot verkar den klippta almhäcken som inramar den lilla trädgården vid verandan i norr må bra. Förhoppningsvis kommer den att fortsätta vara vacker många år framöver. Almhäck växer snabbt och kan behöva putsas ett par gånger per sommar för att hålla formen. I princip börjar man med formbeskärning under tidig vår, och putsar årsskotten en gång vid midsommar och en gång till i juli-augusti.

BUSKAR

Buxbom (*Buxus sempervirens*)

Idag finns två buxbomshäckar längs den sydliga gången längs med köksträdgården. Buxbom är en städsegrön buske som maximalt blir 1–1,5 m hög. I april får äldre buskar små gulgröna blommor som är viktiga för bin. Den trivs i vanlig trädgårdsjord, i skugga till sol, och förökas med halvt förvedade sticklingar i augusti-september. Skall man plantera häck bör man sätta plantorna på 15–20 cm avstånd eller tätare. Beskar på försommaren. Kraftig klippning bör man vänta med till efter midsommar, men senast i augusti.⁴³

Trubbhagtorn (*Crataegus monogyna*)

Trubbhagtorn är vanlig i odling speciellt som häckväxt. Den återfinns ofta förvildad nära bebyggelse.⁴⁴ Trubbhagtorn är en stor tornig buske eller ett litet träd. Den kan bli upp till 8 m hög och får vita blommor i maj-juni. Blommorna följs av mörkt rödbruna, elliptiska frukter med en sten. Trubbhagtorn är lik spetsagtorn (*C. rhipidophylla*) och det är ofta svårt att skilja dem från varandra.⁴⁵ Trubbhagtorn växer vild i Europa (Sverige) till N Iran och i nordvästra Afrika.⁴⁶

Deutzia (*Deutzia scabra*)

I buskaget i trädgårdens nordöstra del står en Deutzia. Detta är en buske som kan bli upp till 2,5 meter hög och har upprätt växtsätt. Den får vita blommor i juni, som sitter i upprätta smala klasar.⁴⁷ Den kommer från Japan och har odlats i södra Skandinavien från mitten av 1800-talet.⁴⁸

Forsythia (*Forsythia* sp.)

Även ibland kallad Guldbuske. Vid Kvarndala finns minst sex forsythiabuskar (*Forsythia* sp.) av samma sort, utplacerade på fyra platser i trädgården. Att bestämma arten närmare har varit svårt, sannolikt rör det sig om hybridforsythia (*Forsythia x intermedia*), eller bågforsythia (*Forsythia suspensa* var. *fortunei*).

Forsythia beskars och föryngras bäst genom att man successivt tar bort de äldsta grenarna. Bästa tiden är direkt efter blomning, men radikal föryngringsbeskärning görs bäst i februari-mars. Men man förlorar då en del av årets blomning, eftersom den blommar på fjolårets grenar.

Figur 54. Trubbhagtorn. Foto: 080917.

Figur 55. Deutzia. Foto 080612.

⁴² Persson, 2007, s. 43.

⁴³ Odlanu, 1998.

⁴⁴ Ekholm, 1991, s. 37f.

⁴⁵ Anderberg, 1998c.

⁴⁶ Svensk Kulturväxtdatabas (SKUD), 081015.

⁴⁷ Wedelsbäck Bladh, 2008.

⁴⁸ Lange, 1999, s. 117.

Liguster (*Ligustrum vulgare*)

Ligustern i trädgården är idag friväxande men har sannolikt varit klippt. Detta är buske med upprätt växtsätt som blir 3-5 m hög. Klippes den inte får den vita blommor i juni-juli och svarta bär på hösten. Trivs i alla typer av trädgårdsjord, från sol till skugga. Ligusterhäckar bör klippas under senvintern men man kan också göra en mindre beskärning på hösten så man får jämnhöga och jämbreda häcksidor.⁴⁹

Mahonia (*Mahonia aquifolium*)

I buskaget i trädgårdens nordöstra del står en Mahonia. Detta är en buske som blir 0,5-1 m hög och trivs i väl-dränerad jord, från sol till skugga. Den kommer ursprungligen från Nordamerika. Mahonians blad är blanka med taggig spets, under sommaren gröna och på vintern med en rödaktig ton. Den blommar med gula blommor på våren, och får därefter blådagliga bär.⁵⁰ Mahonian har odlats i Sydskandinavien sedan 1800-talets mitt.⁵¹ Busken blommar på skott som växt fram sommaren innan. Beskära bör man göra direkt efter blomningen, och vill man ha blomning bör man då bara gallra bort en del av grenarna och korta in andra om det behövs. Föryngringsbeskärning kan göras kraftigare och man klipper då ner den ända till marken. Den skjuter lätt nya skott, men det kan vara bra att spara några unga skott vid nedklippningen, för att vara på den säkra sidan.

Figur 56. Forsythia. Foto: 080506.

Figur 57. Liguster. Foto: 080612.

Figur 58. Mahonia. Foto 080506.

⁴⁹ Svensson, Sylvia, 2006.

⁵⁰ Palmstierna, 1999, s. 162.

⁵¹ Lange, 1999, s. 211.

Doftschersmin (*Philadelphus coronarius*)

På tre platser i trädgården står gamla doftschersminer, som alla ser ut att tillhöra samma enkelblommande sort. Doftschersmin är en starkväxande, medelstor buske, som blir 1,5–2,5 m hög och får krämvita, doftande blommor i juni. Den har odlats i Europeiska trädgårdar minst sedan 1500-talet och ursprunget är därför osäkert, men man tror den en gång växte vild i sydöstra Europa och Mindre Asien.⁵²

Fläder (*Sambucus nigra*)

Äkta fläder är en stor buske eller litet träd, som kan bli upp till 5 m hög. Den har motsatta blad, som är parbladiga med uddblad. Den blommar i juni-juli med vita blommor i breda, platta blomställningar. Blommorna följs av frukter som först är röda och sedan blir svarta och glänsande när de mognar. Av blommor och frukter kan man göra flädersaft.⁵³

Snöbär (*Symphoricarpos albus ssp. laevigatus*)

Snöbär har odlats i södra Skandinavien sedan strax före 1800-talets mitt.⁵⁴ Den kommer ursprungligen från västra Nordamerika. Detta är en mycket tålig buske som växer bra även i skuggan under stora träd. Den sprider sig med rotskott och bildar lätt täta snår.⁵⁵ Förökas bäst med hjälp av rotskotten.

Syrén (*Syringa vulgaris*)

Vanlig syrén växer dels som en häck mellan trädgården och infartsvägen från söder, dels utspridda som enskilda stora buskar på flera platser i trädgården. Tyvärr missades syréernas blomning under inventeringen, men det rör sig sannolikt om en enkelblommande ljuslila sort.

Syréner är en gammal, härdig och lättodlad stor prydnadsbuske som kan bli upp till 7 m hög. Den går lätt att hålla mindre genom beskärning. Den skjuter lätt rotskott som man kan använda för att föröka den. Syréner föryngras bäst genom att man glesar ut den successivt under ett par år, och tar bort de äldsta grenarna först. Efter hand kommer nya rotskott som man släpper upp, och till slut består hela busken av nya fräscha grenar. Klipper man ner hela busken på en gång får man mängder av rotskott som måste gallras, och blomningen dröjer ett par år.⁵⁶

Figur 59. Schersmin. Foto 080704.

Figur 60. Fläder. Foto 080612.

Figur 53. Snöbär. Foto 080612.

⁵² Wyman, 1965, s. 29ff.

⁵³ Anderberg, 1997b.

⁵⁴ Lange, 1999, s. 342.

⁵⁵ Palmstierna, 1999, s. 206.

⁵⁶ Svensson, 2002.

KLÄTTRANDE BUSKAR

Murgröna (*Hedera helix*)

Längs trädgårdens södra kant, söder om den gamla köksträdgården är marken täckt av murgröna. Detta är en vintergrön, krypande och slingrande växt som klättrar med hjälp av häfttrötter. Bladen är mörkgröna, glänsande och har ljusa nerver. De vanliga bladen är grunt handflikiga med 3-5 flikar medan bladen på blommande skott är spetsigt ovala. Murgrönan får gulgröna blommor i september-oktober, som följs av blåsvarta bär som mognar följande sommar.⁵⁷

Kaprifol (*Lonicera caprifolium*)

En klättrande buske som ursprungligen kommer från ÖC och S Europa, Turkiet och Kaukasus.⁵⁸ Den blommar i juni-juli, har en slingrande och klängande stam, motsatta blad och doftande blommor. Det översta bladparet under blomställningen är sammanvuxet till en skål.⁵⁹ Kaprifol förökas lätt med sticklingar eller avläggare.

Figur 54. Murgröna. Foto: 080704.

Figur 55. Kaprifol. 080612.

ROSOR

Figur 56. Ros 3. Foto: 080612

Äppelros (*Rosa rubiginosa*)

I ligustern väster om gräsmattan växer en stor enkelblommig ros, sannolikt en äppelros.⁶⁰ Äppelrosen är en storvuxen buskros med äppeldoftande blad. Den blir ca 4 m hög, och blommar från mitten av juni till första hälften av juli. Bladen är enkelt glandelsågade och har en undersida som är något sträv på grund av tät sittande äppeldoftande glandler. Blomman kan vara ljus till mörkt rosa. Nyponen är hårda, ovala, ca 2 cm stora, och orangeröda till röda. De sitter kvar hela hösten och ofta en del av vintern. Äppelrosen är hårdig, frisk, skuggtålig, anspråkslös och lättodlad. Den passar bra i äldre kulturhistoriska parker och trädgårdar. Några utvalda kloner har använts som grundstammar.⁶¹

⁵⁷ Anderberg, 1996a.

⁵⁸ Svensk Kulturväxtdatabas (SKUD), 080915.

⁵⁹ Anderberg, 1998b.

⁶⁰ Morin, Henrik. 081010.

⁶¹ Gustavsson, 1998, s. 182.

Daggros (*Rosa glauca*)

På två ställen i trädgården växer daggros (*Rosa glauca*), en ros från Syd- och Central-europa, som odlats sedan 1814. Den har förvildats och naturaliserats i södra Sverige genom att fåglar spridit dess frön. Daggros är en buskros som blir ca 2,5 m hög. Den blommar från andra veckan i juni till början av juli, med karminrosa till mörkrosa blommor som har vita kronbladsbaser. Blommorna är små, enkla och grunt skålformade till flata.⁶²

Unga grenar är röda till violetta. Bladen är matta till svagt glänsande, tunna, gråblå och blådaggiga. De är sammansatta av 5-9 småblad, som blir 2-6 cm långa med enkelsågad kant. Nyponen är runda till ovala, orangeröda. Den är hårdig, skuggtålig, anspråkslös och lättodlad.⁶³

Floribundaros (*Rosa Floribunda-gruppen*)

Norr om den norra trädgårdsgången står en floribundaros som blommar hela sommaren trots att gräs och ogräs står tätt kring den. Sorten är 'Rødhaette', den äldsta floribundarosen, introducerad 1911 av D.T. Poulsen i Danmark.⁶⁴ Floribundorna är de vanligaste rosorna i Skandinaviska trädgårdar. Gruppen består främst av rabattrosor med medelstora till stora blommor, oftast i mångblommiga klasar.⁶⁵

'Rødhaette' blev mycket populär under början av 1900-talet, och hade till exempel ensam ca 25 % av rosmarknaden i Sverige under några år på 1920-talet. Den är klarröd till karminröd med medelstora, halvfyllda blommor och blommar från juni fram till senhösten. Den är hårdig, skuggtålig, förhållandevis anspråkslös och lättodlad.⁶⁶

Figur 57. Daggros. Foto: 080612.

Figur 58. Floribundaros (Ros 4). 080612.

PERENNER

Perennerna i den egentliga trädgården

Figur 59. Lejongap, 080704.

Lejongap (*Antirrhinum majus*)

Lejongap är en perenn ört som ofta odlas som ettåring. Den kommer ursprungligen från sydvästra Europa och nordvästra Afrika.⁶⁷ I trädgården vid Kvarndala växer den intill en buxbomsbuske nära i mitten av köksträdgårdens norra kant. Den får gott om frö som man kan spara över vintern, och förödra i kruka på våren om man vill få igång blomningen tidigt. Lejongap har odlats i södra Skandinavien åtminstone sedan 1600-talet.⁶⁸

⁶² Gustavsson, 1998, s. 180.

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Morin, Henrik. 081012.

⁶⁵ Gustavsson, 1998, s. 377.

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Svensk Kulturväxtdatabas (SKUD), 080915.

⁶⁸ Lange, 1999, s. 45.

Figur 60. Plymspirea, 080612.

Figur 61. Knölklocka, 080704.

Figur 62. Fingerborgsblomma, 080612.

Figur 63. Gemsrot, 080506.

Plymspirea (*Aruncus dioicus*)

Perenn ört, ursprunglig utbredning SV och C Europa - Ö Asien, V Canada, V, C och Ö USA.⁶⁹ En storvuxen perenn som vissnar ner helt varje vinter. De första skotten på våren är bronsfärgade, men den blir sedan helt grön.

Plymspirea blommar i juli med stora gräddvita blompnymer och kan bli upp till 1,8 m hög och 1,2 m vid. Den är mycket tålig men trivs bäst i fuktig, humusrik väl-dränerad jord i sol till halvskugga. Förökas genom delning eller med frö.⁷⁰ Den introducerades till Sverige på 1810-talet.⁷¹

Knölklocka (*Campanula rapunculoides*)

I trädgårdens västra del växer bland gullris och gul daglilja även en del knölklockor. Denna växt betraktas idag som ett besvärligt rotagräs, men den kan vara fin om man vill ha ett blått hörn i trädgården som klarar sig själv. Villkoret är då att man avgränsar den väl, så att rötterna inte sprider sig utanför det område där man vill ha den.

Knölklocka har hittats vid arkeologiska utgrävningar av lager från de vikingatida Hedeby, där den antagligen införts och odlats för sina ätliga rotknölar. Senare i tiden har den sannolikhetsvis inte odlats, och den har fått många folkliga ”öknamn” på grund av att den växer som ogräs.⁷²

Fingerborgsblomma (*Digitalis purpurea*)

Intill buskaget i trädgårdens västra kant växte 2008 ett par mörkrosa fingerborgsblommor som med största sannolikhetsvis självsått sig på platsen. Den har kanske inte odlats i trädgården under 1900-talet men möjligen tidigare.

Fingerborgsblomma är en välkänd medicinalväxt, som sannolikt introducerades under medeltiden av klosterväsendet. Den nämns i läkemanuskript från 1600-talet och framåt.⁷³

Vårkrage/Gemsrot (*Doronicum orientale*)

Perenn ört, ursprungligen från SÖ Europa–Turkiet och Kaukasus.⁷⁴ Den upptäcktes i Kaukasus i början av 1800-talet och har sålts i Sverige åtminstone sedan 1800-talets andra hälft.⁷⁵ Den blir 30-60 cm hög och blommar maj-juni. Gemsrot har grunt rotsystem och hjärtformade, tandade blad. Den trivs i ganska lätt, näringsrik jord, men för mycket näring ger mängder av blad men få blommor. Lätt skugga ger längre blomning men den trivs också i sol. Förökas genom delning eller frö.⁷⁶

⁶⁹ Svensk Kulturväxtdatabas (SKUD), 080915.

⁷⁰ Burnie, 2000, s. 116.

⁷¹ Lundquist, 2000, s. 120.

⁷² Lange, 1999, s. 75.

⁷³ Lange, 1999, s. 121.

⁷⁴ Svensk Kulturväxtdatabas (SKUD), 080915.

⁷⁵ Oskarsson, 2008, s. 52.

⁷⁶ Månsson, 1994, s. 122.

Kungsnäva (*Geranium x magnificentum*)

Kungsnävan är en perenn av kulturursprung, en korsning mellan Turknäva (*G. ibericum*) och Kaukasisk näva (*G. platypetalum*).⁷⁷ Den skall vara senviktoriansk, och bland andra Gertrude Jekyll ansåg att detta var den bästa stora nävan för trädgården.⁷⁸ Kungsnävan blir ca 40-75 cm hög, blommar i juli-augusti, och har ett tuvbildande växtsätt. Eftersom den är en hybrid får den egentligen inga frön, och därför är delning enda sättet att föröka den.⁷⁹

Figur 64. Kungsnäva, 080612

Gul Daglilja (*Heemerocallis lilioasphodelus*)

Arten gul daglilja växer vild i östra Asien, men fanns i Europa redan på 1500-talet. Den blir 50-100 cm hög och blommar i juni med klargula blommor som doftar. Varje blomma är utslagen under två dagar. Bladen blir ungefär 1,5 cm breda och 65 cm långa. Den får svarta frön. Gul daglilja klarar sig länge utan skötsel, men slutar att blomma efter ett tag.⁸⁰ I början av 1900-talet rekommenderades dagliljorna också som snittblommor.⁸¹

Figur 65. Gul Daglilja, 080612.

Brunröd daglilja (*Heemerocallis fulva*)

Brunröda dagliljan har kulturursprung i Kina där den odlats mycket länge. Den är kraftigare än den gula dagliljan, och bladen kan bli upp till 120 cm långa. Den blommar under juli-augusti med matt orangeröda blommor som inte doftar. Arten får i stort sett aldrig några frön, utan förökas genom delning.⁸²

Brunröd daglilja har odlats i Europa sedan 1500-talet och i Sverige sedan åtminstone 1600-talet. Den är långlivad och tålig, och kan stå kvar länge också i övergivna trädgårdar, även om den då ofta slutat blomma. Men med lite gödning kan den snabbt återhämta sig.⁸³

Figur 66. Brunröd daglilja, 080704.

Trädgårdsnattviol (*Hesperis matronalis*)

Även kallad Hesperis. Intill den södra gången vid ligusterbuskarna växer några exemplar av en liten, ljuslila ört, som gissningsvis är en sort av Trädgårdsnattviol.⁸⁴ Detta är en två- till flerårig ört, som ursprungligen kommer från ett område från centrala och södra Europa till Västra Sibirien, Turkiet, Kaukasus och Centralasien.⁸⁵ Den blommar juni-augusti med violetta, rosa eller vita blommor som doftar på natten.⁸⁶

Figur 67. Trädgårdsnattviol, 080612.

⁷⁷ Svensk Kulturväxtdatabas (SKUD), 080915.

⁷⁸ Stuart, 1989, s.142.

⁷⁹ Oskarsson, 2008, s. 62.

⁸⁰ Oskarsson, 2008, s. 77f.

⁸¹ Oskarsson, 2008, s. 74.

⁸² Oskarsson, 2008 s. 74f.

⁸³ Ibid.

⁸⁴ Oskarsson, Linnea. 080714.

⁸⁵ Svensk Kulturväxtdatabas (SKUD), 080915.

⁸⁶ Anderberg, 1998a.

Figur 68. Prästkrage, 080612.

Figur 69. Jätteprästkrage, 080612.

Figur 70. Praktlysing.
Boel Persson 070903.

Foto:

Figur 71. Jättevallmo, 080506.

Figur 72. Pion 1, 080506.

Figur 73. Pion 4, 080612.

Prästkrage (*Leucanthemum vulgare*)

Den vanliga prästkragen växer vild i Europa, bland annat i Sverige. Den blir 20-100 cm hög och blommar i juni-augusti. Blomman blir 3-6 cm bred beroende på sort. Den sprider sig med utlöpare.⁸⁷

Jätteprästkrage (*Leucanthemum x superbum*)

En hybrid av kulturursprung, mellan arterna *L. lacustre* och *L. maximum*. Den liknar den vanliga prästkragen men är större, grövre och blommar senare. Den blommar mellan juni och september och kan bli upp till 120 cm hög. Blomkorgarna blir hos flera sorter över 10 cm breda. Jätteprästkrage har funnits att köpa i svenska plantskolor åtminstone sedan 1890-talet. Speciellt under 20- och 30-talet introducerades ett stort antal namnsorter, som ofta har engelska eller tyska sortnamn, men det fanns också svenskförädlade sorter.⁸⁸

Praktlysing (*Lysimachia punctata*)

En starkväxande perenn som ofta bildar stora bestånd. Stjälken är upprätt och kan bli upp till 1 m hög. Den blommar i juni-juli med klargula blommor i tät, grenig klase. Praktlysingen kommer ursprungligen från Syd- och Centraleuropa men växer idag ganska allmänt förvildad i Sverige.⁸⁹ Praktlysing odlades på ett kungligt gods i Danmark redan i slutet av 1600-talet.⁹⁰

Jättevallmo (*Papaver Orientale-gruppen*)

I rabatten norr om västra odlingsytan fanns 2008 en rugge blad som sannolikt tillhör någon form av jättevallmo, men eftersom den inte blommade detta år är det svårt att bestämma den närmare. Troligen är det en sort i Orientale-gruppen, som innehåller korsningar mellan arterna mörk jättevallmo (*P. bracteatum*), orientvallmo (*P. orientale*) och jättevallmo (*P. pseudoorientale*). Den blommar mellan maj och juli beroende på sort, och blir ca 90 cm hög. Förädlingen av jättevallmo tog fart vid sekelskiftet 1900 när engelsmannen Amos Perry (1871-1953) började sitt arbete.⁹¹

Bondpion (*Paeonia x festiva*)

Bondpion är en perenn ört av kulturursprung, en korsning mellan bergpion (*Paeonia officinalis*) och turkisk pion (*Paeonia peregrina*). Den blir upp till 80 cm hög och blommar i maj-juni. Bladen är gröna med tredelad mittflik. De är något ljusare på undersidan än på ovasidan, och undersidan är kal eller glest hårig. Bladens kanter är alltid släta. Varje stjälek får oftast bara en blomma. Efter blom bildas 2-4 utåtböjda och tätt håriga baljkapslar med frö.⁹²

Bondpion nämns i en skandinavisk skrift redan på 1300-talet av Harpestreng, och fortsätter att nämnas i läkeböcker och botaniska verk under århundradena.⁹³ I trädgården vid Kvarndala noterades en röd sort (Pion 1) som blommade mellan 6/5 och 12/6, samt en rosa sort (Pion 4) i en annan del av trädgården. Även denna blommade mellan 6/5 och 12/6.

⁸⁷ Oskarsson, 2008, s. 98.

⁸⁸ Oskarsson, 2008, s. 98f.

⁸⁹ Anderberg, 1997.

⁹⁰ Lange, 1999, s. 210.

⁹¹ Oskarsson, 2008, s. 108f.

⁹² Oskarsson, 2008, s. 104.

⁹³ Lange, 1999, s. 240.

Luktpion (*Paeonia lactiflora*)

Luktpionen har sitt ursprung i östra Asien, men kom till Europa redan under 1700-talet. Den blir 50-100 cm hög och blommar i juni-juli. Bladen är röda när de kommer upp på våren men blir sedan gröna. Bladen har alltid sträv kant, som man känner tydligt om man drar fingret från spets mot bas.⁹⁴

I trädgården vid Kvarndala finns fem sorter av luktpion. Pion 2 har rosa, fyllda blommor. Pion 3 blommade inte i år. Pion 5a och 5b hade blommor i samma färgskala, men med olika utseende, och sannolikt är det två olika sorter.⁹⁵

Figur 74. Pion 5a, som växer tillsammans med 5b, men det är sannolikt två olika sorter, 080612.

Figur 75. Pion 5b, 080612.

Figur 76. Pion 2, 080612.

Gullboll (*Rudbeckia laciniata* var. *hortensia*)

Höstrudbeckia är en perenn från USA och södra Kanada, som kom till Europa på 1600-talet. I början av 1900-talet odlades inte den rena arten så ofta, istället var det den fyllda varianten, gullboll, som dominerade. I en bok från 1918 står till exempel att den är den mest odlade i hela släktet, och den betraktas som i stort sett outhärlig i prydnadsträdgården.⁹⁶ Gullboll sprider sig lätt, och är lätt att föröka genom delning. Den kan bli ca 2 m hög och blommar i juli-oktober.⁹⁷

Såpnejlika (*Saponaria officinalis*)

En perenn ört som blir upp till 70 cm hög. Den sprider sig lätt till stora bestånd genom underjordiska utlöpare. Såpnejlika blommar juli-september med rosa eller vita blommor som kan vara enkla eller dubbla. Såpnejlikan är en odlad art som förekom förvildad redan på 1700-talet. Man finner den ofta kring gårdar och på annan kulturpåverkad mark. Den har använts både som läkeväxt och som ersättning för såpa.⁹⁸ Såpnejlikan hör knappast hemma i 1930-talets trädgård, men den kan ha använts under tidigare perioder.

Figur 77. Gullboll, 080824.

Figur 78. Såpnejlika, 080824.

⁹⁴ Oskarsson, 2008, s. 100f.

⁹⁵ Oskarsson, Linnea. 081016.

⁹⁶ Oskarsson, 2008, s. 131f.

⁹⁷ Oskarsson, 2008, s. 131.

⁹⁸ Anderberg, 1998d.

Figur 79. Kanadensiskt gullris, 080824.

Figur 80. Höstanemon, 080824.

Figur 81. Oktoberaster. Foto: Boel Persson 071016.

Kanadensiskt gullris (*Solidago canadensis*)

Kanadensiskt gullris är en perenn ört som blir över 1 m hög och blommar i augusti-september med små gula blomkorgar i täta vipprika pyramidlika klasar i toppen av stjälken. Stjälken är tätt korthårig upptill och kal nedtill. Den är oftast blådaglig till färgen men inte sällan rödaktig. Bladen blir ca 20 cm och är smalt lansettlika med hårig undersida och sågad kant.⁹⁹ Den har odlats sedan minst 1800-talets början i södra Skandinavien.¹⁰⁰

Kanadensiskt gullris är mycket lik höstgullris (*Solidago gigantea*) och arterna är svåra att skilja från varandra, men höstgullris har kal stjälk som är bara är hårig i blomställningen. Den har också längre strålblommor, och blomkorgarna är större och växer i tätare samlingar. De två arterna kan också korsa sig, och bildar då en hybrid som mest liknar kanadensiskt gullris, men som kan skiljas från denna genom färre och betydligt större blomkorgar, och längre strålblommor. Kanadensiskt gullris kommer från Nordamerika, men har idag naturaliserats i Sverige och kan hittas på alla typer av kulturmark.¹⁰¹

Perenner i köksträdgårdens östra del

Höstanemon (*Anemone hupehensis*)

En perenn ört, som ursprungligen kommer från centrala Kina.¹⁰² Den fördes från kinesiska trädgårdar till europeiska vid mitten av 1800-talet genom Robert Fortune (1812-1880). Den kan bli upp till 1 m hög, blommar i augusti-oktober, och sprider sig lätt med rotskott.¹⁰³

Oktoberaster (*Aster novi-belgii* Oktoberaster-gruppen)

Oktoberaster-gruppen består av låga sorter av höstaster, höjd 20-50 cm, som blommar sent, i september eller oktober. Plantan är kal med oskaftade, linjära blad längs hela stjälken.¹⁰⁴ Den trivs bäst i näringsrik rabattjord, gärna kalkhaltig. Det bästa är att gödsla den på våren – ganska mycket kalium men inte för mycket kväve. Den bör delas och planteras om vartannat eller vart tredje år så att plantan blir kal i mitten. Enklaste sättet att föröka den är att dela plantorna på våren.¹⁰⁵

Kaukasisk förgätmigej (*Brunnera macrophylla*)

En perenn ört som ursprungligen kommer från Kaukasus och västra Sibirien.¹⁰⁶ Den kom till Europa från Kaukasus 1713, och fick sitt latinska namn efter den schweiziske botanisten Samuel Brunner (1790-1844).¹⁰⁷ Man vet att den åtminstone 1918 såldes i danska plantskolor.¹⁰⁸ Den blir ca 30 cm hög, och får förgätmigejlika blommor i maj-juni. Förökas bäst genom delning, trivs också i halvsugga.¹⁰⁹

Stor Riddarsporre (*Delphinium elatum*)

Mitt i rabatten stod under 2008 en stor riddarsporre, som troligen självsått sig på platsen, men om den hör till samlingen eller om den funnits tidigare i trädgården är oklart. Stor riddarsporre växer vild i centrala Europa, Sibirien och Kina. Den har odlats i Skandinavien sedan 1700-talet. Den blir 50-200 cm hög, och blommar i juli-augusti.¹¹⁰

⁹⁹ Anderberg, 1999.

¹⁰⁰ Lange, 1999, s. 331.

¹⁰¹ Ibid.

¹⁰² Svensk Kulturväxtdatabas (SKUD), 080915.

¹⁰³ Berglund, 1996, s. 88.

¹⁰⁴ Oskarsson, 2008, s. 31.

¹⁰⁵ Svensson, 2005.

¹⁰⁶ Svensk Kulturväxtdatabas (SKUD), 080915.

¹⁰⁷ Campbell-Culver, 2001, s. 300.

¹⁰⁸ Lange, 1999, s. 69.

¹⁰⁹ Helweg, 1921, s. 37.

¹¹⁰ Oskarsson, 2008, s. 42f.

Kärleksört (*Hylotelephium* sp.)

Släktet kärleksörter, *Hylotelephium*, fördes förr till släktet fetknoppar, *Sedum*. Kärleksörterna är perenna, suckulenta örter. De rödblommade i svenska trädgårdar är främst den europeiska Röd kärleksört (*H. telephium* ssp. *telephium*), Kinesisk kärleksört (*H. spectabile*), samt korsningar mellan dem, till exempel sorten 'Herbstfreude'.¹¹¹ Den sort som finns vid Kvarndala kan möjligen vara just denna sort.

Figur 82. Kaukasisk förgätmigej, 080506.

Figur 83. Riddarsporre, 080704.

Figur 84. Kärleksört, 080917.

Trädgårdsiris (*Iris Germanica*-gruppen)

Vid inventeringen 2008 noterades inga blommor, och det är därför svårt att säga vilken art av Iris det rör sig om, men eftersom bladen är grågröna och ca 5 cm breda är det sannolikt att det är Trädgårdsiris (*Iris Germanica*-Gruppen).¹¹² Iris i denna grupp har jordstam som skall ligga precis under jordytan, gärna planterad på en liten kulle, men aldrig i grop, eftersom det är viktigt att vattnet inte blir stående, speciellt på vintern. Gödglas på hösten. Nyplantering bör man göra senast i början av september så plantorna hinner rota sig före vinterkylan. Vattna efter plantering och torra somrar. De behöver glesas ut ganska ofta, delning och omplantering görs bäst efter blomning.¹¹³

Figur 85. Trädgårdsiris, 080512.

LÖKVÄXTER

Tidlösa (*Colchicum autumnale*)

Mellan en och sex blommor per lök i september-oktober. Bladen kommer först på våren. Omplantering och flyttning bör ske i juli-augusti under lökens viloperiod. Den passar bra i glest gräs eftersom det stöder blommorna, men sprider sig snabbare i helt öppen jord.¹¹⁴

Vintergäck (*Eranthis hyemalis*)

I trädgårdens sydvästra hörn fanns en matta av vintergäcksblad 6/5. Vintergäck är en perenn knölväxt, som ursprungligen kommer från Italien, Balkan, Turkiet, norra Iran och Afghanistan.¹¹⁵ Vintergäck nämns i skandinaviska manuskript på 1500-talet.¹¹⁶

Kejsarkrona (*Fritillaria imperialis*)

Perenn lökväxt, ursprungligen från sydöstra Turkiet till västra Himalaya.¹¹⁷ Den har odlats sedan 1600-talet i Skandinavien.¹¹⁸ Längs den västra kanten av köksträdgården

¹¹¹ Svensk Kulturväxtdatabas (SKUD), 081015.

¹¹² Oskarsson, 2008, s. 88f.

¹¹³ Svensson, 2002b.

¹¹⁴ Burman, 1992, s. 175.

¹¹⁵ Svensk Kulturväxtdatabas (SKUD), 080915.

¹¹⁶ Lange, 1999, s. 130.

växer två rader kejsarkrona, som sannolikt odlats för snitt och försäljning. Den trivs bäst i kalkhaltig, näringsrik, väl-dränerad jord i sol eller lätt skugga, exempelvis under lövfällande träd på buskar. Planteras ca 20 cm djupt med ett avstånd. Förökas med smålökar som bildas kring löken.¹¹⁹

Figur 86. Tidlösa, 080917.

Figur 87. Vintergäck, 080506.

Figur 88. Kejsarkrona, 080506

Figur 89. Italiensk blåstjärna, 080506.

Italiensk blåstjärna (*Hyacinthoides italica*)

Ibland även kallad Italiensk skilla. Perenn lökväxt, ursprungligen från Portugal-Italien.¹²⁰ Blommar i maj-juni och blir ca 25 cm hög. Blommorna är ljus blåviolettera, nästan stjärnlikt utbredda och sitter i en ganska tät, pyramidlik, allsidig klase. Bladen blir lika långa som stjälken och ca 1 cm breda. Ett karakteristiskt drag är de två smala stödbladen hos varje blomma.¹²¹

Italiensk blåstjärna har odlats i södra Skandinavien sedan 1600-talet.¹²² År 1806 skrev exempelvis professorn i naturhistoria i Lund Anders Jahan Retzius (1742-1821) i sin *Flora Economica*, att den italienska blåstjärnan:

”utan twifwel i äldre tider blifwit planterad i en del Trädgårdar, hwarifrån den spritt sig och växer nu i några Trädgårdsängar och Tobakslyckor wild i Lund, och några få ställen på landet.”¹²³

Klockhyacint (*Hyacinthoides* sp.)

Troligen är det spansk klockhyacint (*H. hispanica*) som finns vid Kvarndala. Detta är en perenn lökväxt, ursprungligen från Spanien, Portugal och Algeriet.¹²⁴ Blomstjälken blir 30-40 cm hög. Bladen är blankgröna och ca 1 cm breda. Den blommar i maj-juni med ljus violettblå klocklika blommor, i glesa, allsidiga klasar.¹²⁵ Den liknar engelsk klockhyacint (*H. non-scripta*) men den sistnämnda har smalare, mer cylindriskt klocklika blommor som sitter i en ensidig klase.¹²⁶

Figur 90. Klockhyacint, 080506.

Hyacint (*Hyacinthus orientalis*)

Perenn lökväxt, ursprungligen från sydöstra Turkiet och västra Syrien.¹²⁷ Öster om de två raderna pingstlilja vid köksträdgårdens mitt växer resterna av en rad blå hyacinter, och väster om gräsmattan framför boningshuset växer en rad rosa hyacinter. Båda sorterna var i stort sett överblommade 6/5. Sannolikt har också hyacint odlats för snitt och försäljning.

¹¹⁷ Svensk Kulturväxtdatabas (SKUD), 080915.

¹¹⁸ Lange, 1999, s. 146.

¹¹⁹ Månsson, 2000, s.117f.

¹²⁰ Svensk Kulturväxtdatabas (SKUD), 080915.

¹²¹ Månsson, 2000, s. 157f.

¹²² Lange, 1999, s. 170.

¹²³ Retzius, 1806, s. 660.

¹²⁴ Svensk Kulturväxtdatabas (SKUD), 080915.

¹²⁵ Anderberg, 2000.

¹²⁶ Anderberg, 2008.

¹²⁷ Svensk Kulturväxtdatabas (SKUD), 080915.

Armenisk pärlhyacint (*Muscari armeniacum*)

Perenn lökväxt, ursprungligen från södra Balkan, Turkiet och Kaukasus.¹²⁸ Pärlhyacinten vid Kvarndala är sannolikt armenisk pärlhyacint, eftersom vanlig pärlhyacint (*M. botryoides*) har rundare blommor med mer bakåtböjd vit kant.¹²⁹ Den blir 10–25 cm hög och blommor i maj. Den är tålig och trivs bäst i näringsrik, väl-dränerad jord i sol till halvskugga.

Figur 92. Armenisk pärlhyacint, 080506.

Figur 91. Blå och rosa hyacint, 080506.

Pingstlilja (*Narcissus poeticus*)

Perenn lökväxt, ursprungligen från centrala, östra och södra Europa.¹³⁰ Den blommor i maj, har bakåtlutande kalkblad och en vit ring i trumpeteten. Vid mitten av köksträdgården växer två rader pingstliljor, och längs den västra delens norra kant ytterligare en rad, sannolikt odlade för snitt och försäljning. Pingstliljan introducerades troligen i Sverige på 1600-talet.

Påsklilja (*Narcissus pseudonarcissus*)

Perenn lökväxt, ursprungligen från V och VC Europa.¹³¹ Nyligen överblommad vid besöket 6 maj. Väster om gräsmattan framför boningshuset växer en rad med påskliljor, sannolikt odlade för snitt och försäljning. Påsklilja har odlats i Skandinavien sedan 1500-talet.¹³²

Figur 93. Pingstlilja, 080506.

¹²⁸ Ibid.

¹²⁹ Mossberg, 2003, s. 696.

¹³⁰ Svensk Kulturväxtdatabas (SKUD), 080915.

¹³¹ Ibid.

¹³² Lange, 1999, s. 226.

Tulpaner (*Tulipa gesneriana*)

Vid besöket 6 maj 2008 blomade omkring 16 olika tulpaner i trädgården. Minst två senare sorter noterades också. Dessa hade stora knoppar den 6 maj men var överblommade den 16 juni. Tulpanen introducerades till Europa från det Osmanska riket vid 1500-talets mitt, och har odlats i södra Skandinavien sedan 1600-talet.¹³³

Figur 94. Tulpan 1.

Figur 95. Tulpan 2.

Figur 96. Tulpan 3.

Figur 97. Tulpan 4.

Figur 98. Tulpan 5 a&b.

Figur 99. Tulpan 6.

Figur 100. Tulpan 7.

Figur 101. Tulpan 8.

Figur 102. Tulpan 9.

Figur 103. Tulpan 10.

Figur 104. Tulpan 11.

Figur 105. Tulpan 12.

Figur 106. Tulpan 13.

Figur 107. Tulpan 14.

Figur 108. Tulpan 15.

Figur 109. Tulpan 16.

Figur 110. Tulpan 17.

Figur 111. Tulpan 18.

¹³³ Lange, 1999, s. 360.

NYTTOVÄXTER

Gräslök (*Allium schoenoprasum*)

I den östra delen av köksträdgården där perennsamlingen finns växer även en liten gräslöksplanta. Gräslök är en perenn lökväxt som är vildväxande i Skandinavien men som också odlats sedan medeltiden.¹³⁴ Gräslök förökas enklast genom delning.

Rabarber (*Rheum rhabarbarum*)

Perenn ört, ursprungligen från östra Sibirien, Mongoliet och nordöstra Kina.¹³⁵ Rabarber växer på två ställen i köksträdgården, vid mitten och i västliga delen. Rabarber klarar alla jordar men trivs bäst i djupgrävd, välgödslad jord. Föröka genom delning.¹³⁶

Björnbär (*Rubus sp.*)

Björnbär är ett komplicerat släkte som består av en mängd småarter, av vilka ett antal växer vilt i Sverige. Om den vid Kvarndala är vild eller odlad är osäkert.

Figur 112. Gräslök, 080506.

Figur 113. Rabarber, 080506.

Figur 114. Björnbär, 080612.

Äpple (*Malus domestica*)

Strax söder om gräsmattan framför huset finns två äppelträd, ett större och ett mindre. Båda skulle behöva rensas fram, få öppen jord kring stammarna, och beskäras av någon speciellt kunnig när det gäller gamla träd. Det södra mindre trädet (1) är av sorten 'Cellini' och har runda rödskeftande frukter. Det norra större trädet (2) är av Kalvilltyp, med kantig, gulgrön lätt rosatonad frukt, men det exakta sortnamnet har inte kunnat bestämmas.¹³⁷ 'Cellini' har medeltidig blomning och frukterna är färdiga i oktober. Även Kalviller är vanligen höstäpplen.

Figur 115. Äpple 1, 080506.

Figur 116. Äpple 2, 080506.

¹³⁴ Lange, 1999, s. 37.

¹³⁵ Svensk Kulturväxtdatabas (SKUD), 080915.

¹³⁶ Berglund, 1996, s. 425.

¹³⁷ Hjalmarsson, Inger. 081023.

Krusbär (*Ribes uva-crispa*)

Europeiskt krusbär kommer ursprungligen från Europa och Kaukasus. Det betraktas inte som ursprungligt i Sverige men förekommer förvildat. Ett äldre svenskt namn för busken är Stickelbär. Troligen började man odla krusbär i Europa på 1500-talet. Det första omnämmandet i svensk litteratur är från 1600-talets första hälft. På 1800-talet blev krusbäret modernt både i Europa och USA och många arbetade för att ta fram nya sorter. Samtidigt som man importerade många nya sorter till Sverige under 1800-talet fick även de lokala sorterna större spridning, eftersom de togs in i plantskolorna och förökades.¹³⁸

Röda vinbär (*Ribes Röda Vinbär-gruppen*)

Arten Röda vinbär (*Ribes rubrum*) har sitt naturliga utbredningsområde i Europa (Sverige), Turkiet, Kaukasus och norra Iran.¹³⁹ Trädgårdssorterna, däremot, är oftast komplicerade korsningar mellan flera arter, som sammanförs under rubriken Röda Vinbärs-gruppen. Odlingen av röda vinbär spred sig i Sverige under 1700-talet. Nya sorter importerades oftast från utlandet.¹⁴⁰

Krusbär och röda vinbär beskärs ungefär likadant. Bästa tiden är på hösten efter skörd. Gamla grenar tas bort till marken regelbundet så att busken hålls luftig och nya skott ständigt växer fram. Röda vinbär får flest blomknoppar på grenar som är 2-5 år. Föröka med avläggare eller sticklingar.¹⁴¹

Figur 117. Röda vinbär, 080704.

Figur 118. Krusbär, 080612.

¹³⁸ Hjalmarsson, 2007.

¹³⁹ Svensk Kulturväxtdatabas (SKUD), 080915.

¹⁴⁰ Hjalmarsson, 2006.

¹⁴¹ Berglund, 1996 s. 461.

Referenser

Litteratur

- Berglund, Karin & Bengtsson, Rune (red.). 1996. Bonniers stora bok om din trädgård. Bonnier Alba, Stockholm.
- Burman, Eva & Eriksson, Henry. 1992. Våra trädgårdsblommor. Rabén & Sjögren, Stockholm.
- Burnie, Geoff (red.). 2000. Botanica: illustrerat botaniskt lexikon med över 10000 trädgårdsväxter inklusive odlingsråd. Könemann, Köln.
- Campbell-Culver, Maggie. 2001. The Origin of Plants. The people and plants that have shaped Britain's garden history. Eden project books, London.
- Ekholm, Dag & Karlsson, Thomas & Werner, Ebba. 1991. Vilda och förvildade träd och buskar i Sverige: en fältflora. Svensk botanisk tidskrift (SBT), Lund.
- Gustavsson, Lars-Åke. 1998. Rosor för nordiska trädgårdar. Del 1. Natur och kultur, Stockholm.
- Helweg, L. (red.). 1921. Nordisk illustreret havebrugsleksikon. Bd 2, K-Ø samt litteraturfortegnelse. 3., omarb. og forøg. udg. Gad, Köpenhamn. Även tillgänglig på Internet via: <http://runeberg.org/havebrug/>
- Lange, Johan. 1999. Kulturplanternes indførselshistorie i Danmark indtil midten af 1900-tallet. DSR Forlag, Fredriksberg.
- Lundqvist, Kjell. 2000. Bondens trädgård – en funktion av många nyttiga och några sköna växter. Bidrag till kännedom om begreppet trädgård och om trädgårdsväxternas historia i Sverige. Rapport 00:1. Institutionen för Landskapsplanering, Sveriges lantbruksuniversitet, Alnarp.
- Mossberg, Bo & Stenberg, Lennart. 2003. Den nya nordiska floran. Wahlström & Widstrand, Stockholm.
- Månsson, Lena & Johanson, Bertil K. 1994. Perenner i din trädgård - till nytta och fågning. Ica förlag, Västerås.
- Månsson, Lena. 2000. Lökar & Knölar – som blommor vår till höst. Ica förlag, Västerås.
- Oskarsson, Linnea. 2008. Att inventera perenner – en handledning. CBM:s skriftserie 21. Programmet för Odlad Mångfald (POM), Centrum för Biologisk Mångfald (CBM), Alnarp.
- Palmstierna, Inger & Johanson, Bertil K. 1999. Träd & buskar i trädgården. Ica förlag, Västerås.
- Retzius, Anders Jahan. 1806. Försök til en flora oeconomica Sveciæ eller Svenska växternas nytta och skada i hushållningen [...]. Tryckt hos professorn, dokt. Joh. Lundblad, på författarens bekostnad, Lund.
- Stuart, David & Sutherland, James. 1989. Plants from the past – old flowers for new gardens. Penguin förlag, London.
- Wyman, Donald. 1965. The Mock-oranges. *Arnoldia* – a continuation of the Bulletin of Popular information of the Arnold Arboretum, Harvard University. June 18, 1965, s. 29-36.

Opublicerat material

- Nyström, Monica. 2006. Kastanjemalen *Cameraria ohridella* – livscykel och utbredning i Sverige 2006. Examensarbete inom Trädgårdsingenjörs-programmet, 2006: 11. Institutionen för Växtvetenskap, SLU Alnarp.
- Persson, Boel. 2007. Kvarndala gård – ur ett trädgårdshistoriskt perspektiv. Kandidatuppsats, Institutionen för Landskapsarkitektur, SLU.Handledare: Anna Jacobsson. Examinator: Kjell Lundquist, Alnarp, 2007-11-02. Uppsatsen kan även hämtas via Epsilon, elektronisk publicering vid SLU: Persson, Boel. 2008. Kvarndala gård: ur ett trädgårdshistoriskt perspektiv. Dept. of Landscape Architecture, SLU. Examensarbeten inom Landskapsarkitekturprogrammet vol. 2008:7. <http://ex-epsilon.slu.se/archive/00002185/>

Muntliga uppgifter

- Morin, Henrik. 081010 & 081012. Biträdande projektledare för Rosuppropet, Programmet för Odlad Mångfald, Centrum för Biologisk Mångfald .
- Oskarsson, Linnea. 080714 & 081016. Alnarp, Projektledare för Perennuppropet, Programmet för Odlad Mångfald, Centrum för Biologisk Mångfald.
- Hjalmarsson, Inger. 081023. Alnarp, Projektledare för Frukt- och bäruppropet. Programmet för Odlad Mångfald, Centrum för Biologisk Mångfald.

Kartmaterial

- Lantmäteriet i Malmö, Västra Klagstorps socken, Akt 4, Storskifte, 1788.
- Lantmäteriet i Malmö, Västra Klagstorps socken, Akt 6, Enskifte, 1804.
- Lantmäteriet i Malmö, Västra Klagstorps socken, Akt 23, G. Gustafsson 1854.

Internetreferenser

- Anderberg, Arne. 1996a. *Murgröna. Hedera Helix*. Hämtat 081008 från: <http://linnaeus.nrm.se/flora/di/aralia/heder/hedehel.html>
- Anderberg, Arne. 1996b. *Tysklönn. Acer pseudoplatanus*. Hämtat 081008 från: <http://linnaeus.nrm.se/flora/di/acera/acer/acerpse.html>
- Anderberg, Arne. 1996c. *Ask. Fraxinus excelsior*. Hämtat 081008 från: <http://linnaeus.nrm.se/flora/di/olea/fraxil/fraxexc.html>
- Anderberg, Arne. 1996d. *Ek. Quercus robur*. Hämtat 081008 från: <http://linnaeus.nrm.se/flora/di/faga/querc/querrob.html>
- Anderberg, Anders. 1996e. *Bok. Fagus sylvatica*. Hämtat 081008 från: <http://linnaeus.nrm.se/flora/di/faga/fagus/fagusyl.html>
- Anderberg, Anders. 1997a. *Oxel. Sorbus intermedia*. Hämtat 081008 från: <http://linnaeus.nrm.se/flora/di/rosa/sorbu/sorbint.html>
- Anderberg, Anders. 1997b. *Fläder. Sambucus nigra*. Hämtat 081008 från: <http://linnaeus.nrm.se/flora/di/caprifolia/sambu/sambnig.html>
- Anderberg, Arne. 1998a. *Hesperis. Hesperis matronalis*. Hämtat 080915 från: <http://linnaeus.nrm.se/flora/di/brassica/hespe/hespmat.html>
- Anderberg, Arne. 1998b. *Kaprifol. Lonicera caprifolium*. Hämtat 080915: <http://linnaeus.nrm.se/flora/di/caprifolia/lonic/lonicap.html>
- Anderberg, Arne. 1998c. *Trubbhagtorn. Crataegus monogyna*. Hämtat 081010: <http://linnaeus.nrm.se/flora/di/rosa/crata/cratrhi.html>
- Anderberg, Arne. 1998d. *Såpnejlika. Saponaria officinalis*. Hämtat 081015 från: <http://linnaeus.nrm.se/flora/di/caryophylla/sapon/sapooft.html>
- Anderberg, Arne. 1999. *Kanadensiskt gullris*. Hämtat 081015 från: <http://linnaeus.nrm.se/flora/di/astera/solid/solican.html>
- Anderberg, Arne. 2000. *Spansk klockhyacint*. Hämtat 080915 från: <http://linnaeus.nrm.se/flora/mono/hyacintha/hyaci/hyachis.html>
- Anderberg, Arne. 2008. *Engelsk klockhyacint*. Hämtat 080915 från: <http://linnaeus.nrm.se/flora/mono/hyacintha/hyaci/hyacnon.html>
- Hjalmarsson, Inger. 2006. *Veckans växt v. 14. Röda vinbär*. Hämtat 081021 från: http://www.pom.info/veckansvaxt/2006/v14_06.htm
- Hjalmarsson, Inger. 2007. *Veckans växt v. 33. Krusbär*. Hämtat 081021 från: <http://www.pom.info/veckansvaxt/2007/v33.htm>
- Odlanu, 1998. *Buxbom, Buxus sempervirens, Månadens växt september 1998*. Hämtat 081007 från: http://www.odla.nu/arkiv/mv_s98.shtml
- Svensk Kulturväxtdatabas (SKUD). Hämtat 080915 & 081015 från: http://skud.ngb.se/index.php?option=com_wrapper&Itemid=40
- Svensson, Sylvia. 2002. *Syren*. Hämtat 081008 från: <http://www.odla.nu/artiklar/syren.shtml>
- Svensson, Sylvia. 2002b. *Iris – försommarens utropstecken*. Hämtat 081010 från: <http://www.odla.nu/artiklar/iris.shtml>
- Svensson, Sylvia. 2005. *Höstastrar – senhöstens glädjespridare*. Hämtat 081010: <http://www.odla.nu/artiklar/hostastrar.shtml>
- Svensson, Sylvia. 2006. *Klippa liguster*. Hämtat 081007 från: http://www.odla.nu/fs/article/file_12267.html
- Wedelsbäck Bladh, Katarina. 2008. *POM. Veckans växt v. 32. Strävdeutzia*. Hämtat 081007 från: <http://www.pom.info/veckansvaxt/2008/v32.htm>

Årets rapporter

Lista över utgivna rapporter inom Malmö Kulturmiljös rapportserie – Enheten för Kulturmiljövård Rapport:

Enheten för Kulturmiljövård Rapport 2008:001

Carola Lund

Antikvarisk kontroll. Flensburgska gården – Fasadändring samt förnyad VS-anläggning. Fastigheten Oscar 25 och 26 i Malmö stad. Skåne län.

Enheten för Kulturmiljövård Rapport 2008:002

Carola Lund

Arbeten utförda 1955–2007. Malmö Stadsteater – Malmö Förskönings- och Planteringsförenings insatser gällande Malmö Stadsteater. Fastigheten Teatern 4 i Malmö stad. Skåne län.

Enheten för Kulturmiljövård Rapport 2008:003

Olga Schlyter

Byggnadsantikvarisk studie. Tripasin. Ombyggnad av korvskinnfabrik till gymnasieskola. Fastigheten Grytan 7 i Malmö stad. Skåne län.

Enheten för Kulturmiljövård Rapport 2008:004

Jörgen Kling

Antikvarisk kontroll. Oxie kyrka. Nytt läktarräcke. Oxie församling, Oxie socken i Malmö stad. Skåne län.

Enheten för Kulturmiljövård Rapport 2008:005

Olga Schlyter

Kulturhistorisk utredning. Mobilia. Från manufaktur till köpcentrum. Fastigheten Bohus 8 i Malmö stad. Skåne län.

Enheten för Kulturmiljövård Rapport 2008:006

Jörgen Kling

Antikvarisk kontroll. Örsjö kyrka. Invändig restaurering. Villie församling, Örsjö socken i Skurups kommun. Skåne län.

Enheten för Kulturmiljövård Rapport 2008:007

Carola Lund

Antikvarisk kontroll. Hipp. Förändringsarbeten gård. Fastigheten von Conow 42 i Malmö stad. Skåne län.

Enheten för Kulturmiljövård Rapport 2008:008

Carola Lund

Arbeten utförda 2002–2007. Kvarndala gård. Malmö Förskönings- och Planteringsförenings insatser gällande Kvarndala gård. Fastigheten Västra Klagstorp 11:70 i Malmö stad. Skåne län.

Enheten för Kulturmiljövård Rapport 2008:009

Carola Lund

Antikvarisk kontroll. Malmö stadsteater. Tillbyggnad. Fastigheten Teatern 4 i Malmö stad. Skåne län.

Enheten för Kulturmiljövård Rapport 2008:010

Carola Lund och Olga Schlyter

Metodutredning. Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. Uppföljning av Malmö stads miljömål.

Enheten för Kulturmiljövård Rapport 2008:011

Jörgen Kling

Antikvarisk kontroll. Degeberga kyrka. Utvändig restaurering. Degeberga kyrkliga samfällighet, Degeberga socken i Kristianstad kommun. Skåne län.

Enheten för Kulturmiljövård Rapport 2008:012

Olga Schlyter

Kulturhistorisk utredning. Scan i Kävlinge. Underlag för planprogram. Fastigheten Exporten 15 i Kävlinge kommun. Skåne län.

Enheten för Kulturmiljövård Rapport 2008:013

Jörgen Kling

Antikvarisk kontroll. S:t Johannes kyrka. Konservering av väggmålningar. Malmö kyrkliga samfällighet, Malmö stad. Skåne län.

Enheten för Kulturmiljövård Rapport 2008:014

Anders Reinsert

Antikvarisk kontroll. Hedmanska gården. Byte av syll, hus C. Fastigheten Gyllenstjärna 7 i Malmö stad. Skåne län.

Enheten för Kulturmiljövård Rapport 2008:015

Lars Persson

Kulturhistorisk utredning. På jakt efter Hovdala by. En kulturgeografisk studie av huvudgården Hovdalas ägoområde. Brönneå socken i Hässleholms kommun. Skåne län.

Enheten för Kulturmiljövård Rapport 2008:016

Jörgen Kling

Antikvarisk kontroll. Järrestads kyrka. Invändiga underhållsarbeten. Simrishamns kyrkliga samfällighet, Järrestads socken i Simrishamns kommun. Skåne län.

Enheten för Kulturmiljövård Rapport 2008:017

Jörgen Kling

Antikvarisk kontroll. Näsums kyrka. Inbrotts- och brandlarmsinstallation. Näsums församling, Näsums socken i Bromölla kommun. Skåne län.

Enheten för Kulturmiljövård Rapport 2008:018

Anders Reinsert

Vård- och underhållsplan. Kronetorps mölla. Fastigheten Arlov 7:16 i Burlövs kommun. Skåne län.

Enheten för Kulturmiljövård Rapport 2008:019

Jörgen Kling

Antikvarisk kontroll. Eljaröd kyrka. Invändig restaurering, konserveringsarbeten samt ombyggnad av bårhus. Brösarp-Tranås församling i Tomelilla kommun. Skåne län.

Enheten för Kulturmiljövård Rapport 2008:020

Anna Andréasson

Trädgårdsantikvarisk undersökning. Ulla Molins trädgård. Inventering av trädgårdens växtmaterial samt vård- och skötselplan. Fastigheten Spättan 1 i Höganäs kommun, Skåne län.

Enheten för Kulturmiljövård Rapport 2008:021

Anna Andréasson

Trädgårdsantikvarisk undersökning. Kvarndala gårds trädgård. Inventering av bevarade strukturer och växtmaterial samt vård- och skötselplan. Fastigheten Klagstorp 11:70, Västra Klagstorps socken i Malmö stad, Skåne län.